KÖKLER

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN ŞAFAĞI

Dil, Arkeoloji, Tarih, Antropoloji ve Etnografya Işığında Altay Halklarının Kökeni

I. Cilt
Dil ve Edebiyat

Hazırlayan
SERGEN ÇİRKİN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1741
KÜLTÜR SERİSİ: 973

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-166-8 978-625-408-165-1 (Tk)

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı ve Cilt : VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

ALTIN DAĞ'IN ORMANLARI VE YAY ÇEKEN KAVİMLER 7

DİL AİLELERİ - KURAMLAR

ALTAYİSTİK ARAŞTIRMALARI VE TÜRKÇENİN YAŞI - OSMAN FİKRİ SERTKAYA 15
URAL-ALTAY DİL AİLESİ VE ALTAY DİL AİLESİ KURAMLARI - ALİ AKAR 43
URAL DİLLERİ VE BOYLARI - H. ŞEVKET ÇAĞATAY ÇAPRAZ 63
PALEO-SİBİRYA DİLLERİ - ALİ ILGIN 101

ALTAY AİLESİNİN ÜYELERİ

ALTAY DİLLERİ AÇISINDAN MOĞOLCA - FEYZİ ERSOY 133
ALTAY DİLLERİ AÇISINDAN TUNGUZCA - GÖKÇE YÜKSELEN PELER 165
ANTİK DÖNEMDE KORE-ALTAY İLİŞKİSİ ÜZERİNE BAZI KANITLAR - HAN WOO CHOI 189
ALTAY DİLLERİ SORUNSALINDA JAPONCA VE TALAT TEKİN - SÜER EKER 197
TÜRK DİLİ AĞACI:ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ SINIFLANDIRMASI - M. FATİH KİRİŞÇİOĞLU 223
ÇUVAŞLARIN KÖKENİ - SİNAN GÜZEL 247

TÜRK DİLİNİN ESKİ ÇAĞLARI

İLK VE ANA TÜRKÇE ÇAĞI - AHMET B. ERCİLASUN 289
ESKİ TÜRKÇE ÇAĞI:TÜRK RUNİK HARFLİ YAZITLAR DÖNEMİ - ERHAN AYDIN 341
ESKİ TÜRKÇE ÇAĞI:ESKİ UYGURCA DÖNEMİ - FERRUH AĞCA 383

EDEBİYATTA KÖKEN MOTİFLERİ

ESKİ TÜRK EFSANE VE DESTANLARINDA KÖKEN MOTİFLERİ - AHMET B. ERCİLASUN 441
İSLAM ETKİLİ SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜR ÜRÜNLERİNDE KÖKEN MOTİFLERİ-MUSTAFA AÇA 481

ALTIN DAĞ'IN ORMANLARI VE YAY ÇEKEN KAVİMLER

Altun Yışıg yolsızın aşdımız,
Ertiş Ügüzüg keçigsizin keçdimiz,
Tün akıtdımız...
***
Altay Ormanlarının yolu olmayan yerlerini aştık,
İrtiş Irmağı'nın geçilemeyecek yerlerini geçtik,
Geceleri akın ettik...

Bilge Tonyukuk 1300 yıl öncesinden böyle sesleniyor. Altın Dağ'ın zorlu yollarını aşmışlar; fakat zorluk nedir bilmemişler. Tengri, Umay, Kutsal Yer ve Su onların (Türk ordusunun) yanındaymış... Diyor ki; O halde niye kaçalım, düşman çok diye niye korkalım, azız diye niye yenilelim. Saldıralım!

Çağdaş Türkologlar, yazıtlarda **"Altun Yış"** olarak anılan yerin **"Altay Dağları"** olduğu konusunda hemfikir. Öyle ki **"Altay"** sözcüğünün doğrudan doğruya, **"Altun / Altın"** sözcüğünü ifade ettiği de artık genel kabul görmüştür. Türk hanedanının doğduğu bu dağlar, Çin belgelerine göre şekli itibarıyla (Miğfer / Tu-küe) aynı zamanda onların isim (Türk) kaynağı olmuştu. Yazıtlar gibi, Çin kaynakları da Altaylar için **"Jin Şan"** yani kelimenin tam manasıyla **"Altın Dağ"** diyordu. O halde Altın Dağ'ın ormanlarından çıkan bu insanları, mitolojik bir ifadeyle "Altın Soylu Halklar" şeklinde tabir etmek yersiz olmayacaktır.

Kökler: Yay Çeken Kavimlerin Şafağı adlı çalışmamız toplam 3 cilt ve 55 makaleden oluşuyor. "Dil ve Edebiyat" başlıklı ilk ciltte, Altay dil ailesi ve ailenin üyeleri ele alınıyor. Ayrıca komşu Ural dil ailesi ve Paleo-Sibirya dilleri etkileşimler üzerinden inceleniyor. "Arkeoloji ve Tarih" başlıklı ikinci ciltte, tarih öncesi kültürlerden Erken Orta Çağ'a uzanan kronolojik bir tablo sunuluyor. "Antropoloji ve Etnografya" konulu üçüncü ciltte ise Altay halklarının etnik kökenleri, gelenekleri, mitolojileri ve dünya görüşleri irdeleniyor.

Fin dilbilimci Matthias Castrén (1813-1852) "Altay" dillerini müstakil bir aile olarak tanımlayıp inceleyen ilk kişi oldu. Castrén Altay ailesi içinde Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerini sıraladı ve haklı olarak "Altayistik" sahasının kurucu babası unvanını kazandı. Altay kuramının tarihçesini, aynı zamanda bu literatürün seçkin bir koleksiyoneri olan Prof. Dr. Sertkaya'nın ve Türk dili tarihi araştırmaları ile tanınan Prof. Dr. Akar'ın makalelerinde ayrıntılarıyla okuyabilirsiniz. Ural halklarının kökeni ve dilleri konusunda ise Dr. Çapraz, oldukça aydınlatıcı bir metin ortaya koymuştur.

Türkçe literatür "Paleo-Sibirya Dilleri ve Halkları" konusunda son derece fakirdir. Sibirya'nın bu kadim halkları, tarihin karanlık dönemlerinde Altay kültürüne çok önemli katkılar sundu. Bugün etimolojik olarak izah edilemeyen bazı sözcükler, Şamanizme dair kimi inanışlar ve Altay halkları çevresinde oluşan bazı arkeolojik kültürler Paleo Sibirya halkları üzerinden açıklanmaktadır. Dr. Ilgın, Türkçe literatürde ilk defa geniş çaplı bir Paleo Sibirya incelemesi yaptı; mevcut araştırmalara göre Paleo Sibirya halklarını ve dillerini tasnif etti ve Türk kültürü ile yakından ilişkisi bulunan Ket dilini belli başlı özellikleri ile tanıttı.

Altay dil ailesi açısından Moğolcayı Prof. Dr. Ersoy, Tunguzcayı Doç. Dr. Peler, Koreceyi Prof. Dr. Choi ve Japoncayı Prof. Dr. Eker incelediler. Her bir makale dilsel veriler kadar etnografik veriler de içerir ve bu yönüyle her yazı gerçek anlamda bir "köken" irdelemesi yapmaktadır. Önde gelen Türk Altayist Prof. Dr. Talat Tekin'in öğrencisi Prof. Dr. Eker, Tekin'in Altayistik çalışmalarını Japonca çerçevesinde yeniden değerlendirdi.

Türkçenin anavatanında uğradığı türlü işkencelere dikkat çeken Prof. Dr. Kirişçioğlu, Türk dilinin güncel ve özgün bir sınıflandırmasını yaptı. Doç. Dr. Güzel, Türkçenin en uzak lehçesi Çuvaşçayı ve Çuvaşların etnik oluşumunu farklı teoriler üzerinden inceledi; söz konusu teorilerin de Türkçe literatürde ilk kez bir araya getirildiğini belirtelim.

Türk dilinin eski çağları, dil cildinin müstakil bir bölümünü oluşturmaktadır. Türkolojinin yaşayan üstadı Prof. Dr. Ercilasun, Türkçenin tarih öncesi dönemlerini arkeo-linguistik yöntemle inceledi. Doğu ve Batı kaynaklarında kaydedilen Türkçe ilk kelimeler vasıtasıyla Türkçenin karanlık çağlarına bir ışık tuttu. Türkçenin Türklerin elinden çıkan ilk yazılı belgeleri "runik harfli taşlar" ise Prof. Dr. Aydın tarafından en güncel verilerle envanter edildi; yazıtların ses bilgisi, şekil bilgisi, leksik ve diyalektik özellikleri anlatıldı. Eski Türkçenin Uygurca dönemi ise Prof. Dr. Ağca tarafından hem dil bilgisi, hem de edebî ürünleri yönüyle neredeyse bir kitap hacminde ele alındı.

Prof. Dr. Ercilasun diğer makalesinde, eski Türklere dair Çin kaynaklarında geçen kahramanları ve köken figürlerini, İslami metinlerde geçen kahramanlar ve köken figürleri ile mukayese etti. İslam öncesine ve sonrasına ait figürler arasında kurulan "denklikler" sayesinde, tarihsel bir bütünlük yakalandı. Bu son derece orijinal çalışma, tarihçilik algımıza yeni bir bakış getiriyor. Doç.

Dr. Aça, Türk-İslam kültür ürünlerinde geçen köken motiflerine yoğunlaşmış ve bir önceki makale ile uyumlu sonuçlar ortaya koymuştur.

Tarih-Arkeoloji cildinin ilk makalesi tarafımızca kaleme alındı. Altayların tarih öncesi çağlarına değindiğimiz bu yazıda, Altay Dağlarında ilk insanın ortaya çıkışından Maden Devri'nin başlamasına kadar geçen süreyi, yani yaklaşık "1 Milyon" yıllık zaman dilimini ele aldık. Altay halklarının tarihi kadar, Altay topraklarının da tarihine değinmek gerektiği düşüncesi ile bölgede görünen ilk insandan (H. Erectus) itibaren Paleolitik Çağ'ı ayrıntıları ile işledik. Altay Dağlarında Üst Paleolitik dönemle birlikte sanatın ortaya çıkması, ilk Sapiens göçleri, söz konusu ilk göçlerle temelleri atılan yerel nüfusun Altay halkları ile genetik bağları, ilgili makalemizde incelenmiştir. Neolitik Çağ ile doğmaya başlayan Altay uygarlığı üzerinde de durduk; Altay'ın Neolitik sakinleri ile Orta Asya ve Ortadoğu kültürleri arasında kurulan iletişimi, arkeolojik malzeme üzerinden değerlendirdik.

Doç. Dr. E. Yıldırım Altay prehistoryasını yarım bıraktığımız yerden devam ettirdi; Maden Çağları boyunca Altaylara akın eden "doğulu ve batılı" göçleri kültürel etkileşimler temelinde inceledi. Yıldırım diğer makalesinde Baykal kültürlerini kronolojik olarak tanıttı. Xiongnu uygarlığının doğumunda tarih öncesi Baykal kültürlerinin önemine dikkat çekti.

Moğol arkeolog Dr. Sodnom, Mezolitik Çağ'dan başlayarak ayrıntılı bir Moğolistan kronolojisi çıkarttı. Türkçe literatürde daha önce hiç değinilmemiş kültürlerden söz etti. Çeviriler A. Arman ve R. Auyeskhan tarafından yapıldı; Dr. Fatma Albayrak son kontrolleri gerçekleştirdi. Albayrak'ın yardımları sayesinde Moğolca terimleri Türkçe arkeoloji literatürüne en uygun hale getirebildik; bu sebeple kendisine teşekkürü ayrıca borç bilirim. Dr. Sodnom'un makalesi Moğolistan prehistoryasını aydınlattığı kadar, Xiongnuların kökeni konusunda da nesnel sonuçlar sunmuştur.

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun, Çin kaynaklarına dayanarak Xiongnuların atalarını tanıttı; bazı Çince metinleri ilk kez Türkçeye kazandırdı. Doç. Dr. Erkoç, Altay halkları ve erken Çin kültürleri arasındaki etkileşimi inceledi; Çin belgelerine göre farklı bir Altay okuması yaptı. Prof. Dr. Durmuş, İskitlerin kökeni gibi son derece tartışmalı bir konuya değindi. Türk tarihinin çok önemli bir kesiti olan İskitler, çoğu oryantalist tarafından İrani bir toplum olarak gösterilmiştir. İranilik teorisinin en önemli delili "Hotan Sakaları" tarafından bırakılmış bazı metinlerdir. İskit kültürü MÖ 10-9. yüzyılda Sibirya'da doğmuştu; halbuki Hotan Sakaları, milattan sonraki asırlarda ve çok daha güneydeki Doğu Türkistan coğrafyasında yaşamışlardı. İşaret edilen muazzam zaman farkına ve güneye göçen boyların uğradığı asimilasyona aldırış etmeyen oryantalist bakış, Prof. Dr. Durmuş ve Prof. Dr. A. Ercilasun tarafından eleştirilmiştir.

İskit ve Hun / Xiongnu sanatları arasındaki tarihsel devamlılığı Prof. Dr. Çoruhlu inceledi. Bu makale ile İranilik tezlerinin aksine İskit kültürünün

esas mirasçıları, somut kanıtlarla ortaya konuldu. Yayıldıkları devasa coğrafya itibarıyla İskit kültürü elbette homojen değildi ve pek çok yabancı unsuru bünyesine katmıştı. Ancak İskit çekirdek bölgesi (Altay-Sayan Dağları ve çevresi) bu kültürün gerek doğumunda gerek devamında Altayik özellikler gösterdiğini ortaya koymuştur.

Moğol tarihçi Dr. Avirmed, Xiongnu tarihine farklı bir bakışla, Moğol resmî tarih tezini özetledi. Xiongnu etki alanı modern Moğolistan'ın ötesine taşarak antik Çin'in merkezine dek sokulmuştu. Prof. Dr. Baykuzu, arkeolojik bulgulardan yola çıkarak eski Çin'deki Hun mirasını inceledi. Dr. Mızrak, Doğu Türkistan arkeolojisinin kısa bir tanıtımını yaptı; ardından bölgenin tartışmalı iki kavmini Yuezhileri ve Toharları ele aldı. Prof. Dr. Gömeç, Türk tarihinin en eski boylarından Kırgızları ve Tölösleri iki ayrı makalede özetledi. Arş. Gör. Gazel, "Xiongnu & Hun" ayniyeti konusunu ele aldı. Antik kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında, Avrupa Hunlarının Çinlilerin söz ettiği Xiongnular olduğunu açıkladı. Doç. Dr. K. Yıldırım, Göktürk çağında kayıtlara giren Türk boylarını ayrıntılı tablolar şeklinde listeledi. Moğol Türkolog Prof. Dr. Tsend, Moğolistan'daki son keşifleri değerlendirerek Göktürk ve Uygur arkeolojisi üzerine yazdı. Eski Türklerin ilginç yer altı mezarlarını, ölü gömme geleneklerini ve şehirlerini tanıttı.

Prof. Dr. Ekrem, Çin kaynaklarına dayanarak Moğolistan'daki erken Uygurlar ve Dokuz Oğuz konusuna değindi; haricen Kao-ch'e boyları başlığını detaylı bir müstakil makale olarak ele aldı. Karmaşık yapıları ve yayıldıkları geniş saha ile Avrasya halklarını biçimlendiren Ogur boyları, Dr. Ahmetbeyoğlu tarafından incelendi; aynı yazarın kalemi ile Sabirler ikinci bir makale konusu edildi. Doç. Dr. Koç ve Doç. Dr. Yıldırım, Kıpçakların ve Tatarların erken tarihini; Doç. Dr. Erkoç, Oğuzların erken tarihini ele aldı. Mevcut Türklüğün öncü kimlik oluşumu, söz konusu makaleler ile incelendi.

Antropoloji ve etnografya cildinin ilk makalesinde, Prof. Dr. Topsakal Sibirya yerlilerini tanıttı ve Ortodoks kilisesinin asimilasyon siyasetine dikkat çekti. Turkish DNA Grubu'ndan Özcan ve Dede, Altay soylu halkların genetik mirasını kaleme aldılar. Güncel verilerden yola çıkarak kendi özgün grafiklerini oluşturdular ve popülasyon genetiğini Altay dil ailesi temelinde incelediler. Macar antropologlar Prof. Dr. Marcsik ve Dr. Tihanyi, kazı bulgularına göre Avarların ve Macarların antropolojik özelliklerini özetlediler; çeviri Doç. Dr. Doğan tarafından yapıldı.

Altay halklarının ortak bilinçaltı "Şamanizm" birkaç başlıkta incelendi. Dr. Yıldız, köken aidiyeti açısından totemizm ve atalar kültü inancını; Dr. Bağcı, Türk soylu Sibirya halklarının Şamanizm inancını ele aldı. Sibirya Şaman kostümlerini bizzat inceleyen Doç. Dr. Gürcan, kostümlerin Sibirya halkları arasında gösterdiği farklılıkları ve benzerlikleri mukayeseli biçimde anlattı. Ankara İlahiyat Fakültesinden Hint dinleri uzmanı Doç. Dr. Kutlutürk,

Sibirya Şamanizminde görülen Hint ve Budist etkileri inceledi. Arş. Gör. Şahin, Saha (Yakut) Şamanizmine etki eden Hristiyanlık motiflerini özetledi. Eski Türklerin dinsel tarihi açısından "Gök - Tanrı" figürü, Prof. Dr. Arık tarafından tartışıldı. Dr. Kalafat, uzun yıllar boyunca Türk coğrafyalarından derlediği "büyü ve şifacılık" gibi uygulamalardan yola çıkarak, tarih ve bugün arasında köprü kurdu.

Çalışmamızın son cildinin son bölümü, Türk-Moğol halklarının dünya görüşünü ele alıyor. Prof. Dr. Gündoğdu, bozkır halklarında devlet fikrinin doğuşu ve işleyişi konusunu kuramsal açıdan ayrıntılarıyla ortaya koydu. Dr. Albayrak ve Moğol Türkolog Dr. Badam, Moğolistan'da yaptıkları saha çalışmaları çerçevesinde, Eski Türklerde boy ve soy damgalarını anlattılar. Arş. Gör. Çoban, arkeolojik bulgular ışığında Altay okçuluğunu inceledi. Türk okçuluğunun köklerine inen ve çağlar boyunca onun gelişimini gözler önüne seren son derece orijinal bir makale kaleme aldı.

Avarlar konusunda uzman olan Macar arkeolog Dr. Balogh, Avarların atlı defin âdetlerinin Orta Asya kökenleri üzerinde durdu. Dr. Erten, Türk tarihinde at ve atlı mezar geleneğini ana başlıklarıyla tanıttı. S. Yılmaz, Türkçe runik harfli metinlerde geçen terimlerin Türk-Moğol devlet geleneğine yansımasını inceledi. D. Yatkın, Türk-Moğol tarihinde dinsel ve gündelik boyutlarıyla içki kültürünü ele aldı; hammadde kaynağına göre içkileri tasnif etti.

Yukarıda sıralanan 55 makalenin birleşimiyle *KÖKLER* isimli çalışma ortaya çıkabildi. Bu birliktelik içinde yer alan her bir yazarımıza defaatle teşekkürü borç biliyoruz. "KÖKLER" fikri nasıl doğdu, kısaca bundan da bahsetmek isteriz.

Altay halklarının kökeni meselesi, bir arkeolog olarak ilgimizi çekiyordu; ancak disiplinler arası bir çalışma yapılmadan bu konunun kavranamayacağı da ortadaydı. Türk akademisinin ise mesele üzerine müşterek bir çalışması mevcut değildi. Bu sebeple "Altay Halklarının Dilsel ve Tarihsel Köken Sorunları" adlı bir çalıştay tertip etme fikri gelişti. 2018 yılında, ağırlığını DTCF'li isimlerin oluşturduğu farklı dallardan bir grup akademisyen, "Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi" ev sahipliğinde bir araya geldi. Çalıştay verimli geçmişti, ancak "söz" uçarak kaybolmuştu. Bu nedenle geçtiğimiz yıl ilgili kişilerle tekrar irtibat kuruldu, ayrıca pek çok yeni isim de aramıza katıldı; böylelikle *Kökler* kitabının yazar ekibi ortaya çıktı. Süreç içinde elbette bazı aksamalar ve gecikmeler yaşandı, ancak nihayetinde eseri noktalamanın huzuru içindeyiz.

Burada son olarak yurt dışında pek çok başaralı işe imza atmış iki güzel insandan söz etmek istiyorum. İngiltere Türk Dünyası Platformu Başkanı Atilla Abacıoğlu ve Hollanda Avrasya Vakfı Başkanı Fatma Aktaş... Verdikleri destekle özellikle yabancı yayınlara ulaşmamız konusunda büyük kolaylık sağladılar. Arkeolojik araştırmalar arazide olduğu kadar, literatür temini açısından

da son derece masraflıdır. Destekleriyle yükümüzü hafifleten Abacıoğlu'na ve Aktaş'a teşekkürlerimizi sunarız.

***

Altay halklarının dilleri ve kültürleri arasındaki "bağ" basit bir etkileşimle açıklanamayacak derinliktedir. Ne var ki pek çok oryantalist yazar, eski ve geniş bir yazılı geçmişe sahip olan Semitik dilleri ve Hint-Avrupa dillerini, Altay kuramı ile mukayese ettiler. Doğal olarak ortaya çıkan farklılıkları da "Altay" birliğinin yokluğu ve kurmacalığı şeklinde yorumladılar. Halbuki Altay halkları arasında reddedilemeyecek ölçüde güçlü bir kökteşlik bulunuyordu. Onlar arkeolojinin de işaret ettiği gibi daha bebeklikten itibaren birlikte büyümüşlerdi. Konuşmayı, kutsal varlıklardan korkmayı, ölümü ve doğumu, savaşmayı ve organize olmayı; kısaca maddi ve manevi dünyalarına ait hemen her şeyi yan yana öğrenmişlerdi. Genetik bağları mevcuttu; fakat kültürel kökleri çok daha güçlü, derin ve kapsayıcıydı.

Çağdaş bilimin ışığında, gerçeğin yolundan ayrılmadan tarafsız bir "Köken Tarihi" ortaya koymak istedik. Bunu yaparken de mümkün olduğunca farklı bakışları göz ardı etmedik. Dil, arkeoloji, tarih, antropoloji ve etnografya alanlarında uzman kişilerin bir araya gelmesiyle vücut bulan bu çalışma, yıllar sonra Türkiye'de bir ilki gerçekleştirmiştir. İlhamlarımızın kaynağı açıktır...

Türk Tarih Kurumu (1931), Türk Dil Kurumu (1932) ve nihayetinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935) Atatürk'ün büyük özverileri ile kuruldu. Eski Türk yazıtları yüksek bir ulusal bilinç içermekle birlikte "köken hafızası" yönünden zayıftı; İslami dönem Türk tarihçiliği ise doğal olarak menkıbevi bir anlatımın ötesine geçememişti. Atatürk, Türk tarihinde ilk defa "Köken Tarihi" yazımını bir görev edindi; antropolojik, kültürel ve dilsel, her yönüyle Türklerin geçmişini aydınlatmaya çalıştı. Bu sebeple *Kökler* adlı bu çalışmayı, doğumunun 140. yılında onun aziz hatırasına armağan ediyoruz...

Arkeolog Sergen ÇİRKİN
Ankara – 2021

DİL AİLELERİ - KURAMLAR

ALTAYİSTİK ARAŞTIRMALARI VE TÜRKÇENİN YAŞI

OSMAN FİKRİ SERTKAYA [*]

Türk dilinin veya Türkçenin yaşı konusu birçok kişinin kafasını zaman zaman meşgul etmiş, bu soruya cevap aranmıştır. 1730 yılından beri, 291 yıldır Batı dünyası da bu soruyla ilgilenmiştir. Konu öğrencilerim tarafından nazik bir şekilde "Türkoloji veya Türklük bilimi ne zaman başlar?" şeklinde soru olarak bana sorulduğunda cevabım daima "Türkçe konuşulduğunda başlar" şeklinde olmuştur. Ancak gözlerdeki soru ifadeleri bu cevapla kaybolmuyordu. Konuyu yazılı metinlerden geriye giderek değerlendirmek bizi doğru çözüme götürecektir.

Türkçe Yazılmış En Eski Tarihli Kitap Irk Bitig
(930-2021 = 1091 Yıl)

Türkçe yazılan en eski kitabımız Göktürk harfleri ile kağıt üzerine yazılmış Irk Bitig adlı 105 sahifelik bir fal kitabıdır. Irk Bitig'in sonundaki yazma kaydı şöyledir: **bars yıl ikinti ay biş yigirmike... içimiz isig sengün ıt açuk üçün bitidim** "Pars yılının ikinci ayının onbeşinde .. ağabeylerim İsig Sengün ve It Açuk için yazdım". Bu tarih 17 Mart 930'dur. Kısacası Irk Bitig 1091 yıl önce yazılan ilk Türkçe kitaptır. Dili sadedir. *Tensi men. Yarın kiçe altun örgin üze olurupan mengileyür men. Ança bilingler.* "Göğün oğlu'yum. Gündüz ve gece (dâimâ) altın tahtın üzerine otururak sevinçli olurum. Böyle biliniz".

[*] Prof. Dr. İstanbul, sertkayaof46@gmail.com

[1] Sertkaya, O.F. (1998a). "Göktürk harfli Çoyr yazıtı". *Orkun*, 5, 33-38; Sertkaya, O.F. (2002). "Göktürk harfli Çoyr yazıtı". *The Golden Cycle, Proceedings of the John D. Soper Commemorative Conference on the Cultural Heritage of Central Asia*, UCLA Conference Center at Lake Arrowhead, 216-224; Sertkaya, O.F. (1998b). "Die Runen-Inschrift von Coir". *Bahşı Ögdisi, Festschrift für Klaus Röhrborn anlasslich seines 60. Geburtstags (60. Doğum Yılı Dolayısiyle Klaus Röhrborn Armağanı*, Freiburg-İstanbul, 349-361.

URAL-ALTAY DİL AİLESİ VE ALTAY DİL AİLESİ KURAMLARI

ALİ AKAR *

Dünya dillerini sınıflandırma çalışmaları 16. yüzyıldan sonra Avrupalıların denizaşırı ülkeleri sömürgeleştirmesinden sonra başlamıştır. Avrupalı devlet ve din adamları ile tüccarlar koloni kurdukları bölgelerdeki dil ve kültürlerin, kendi dilleriyle benzerliklerini raporlamışlardır. Bu konuda 1583'te Cizvit papazı Thomas Stephans, 1585'te Filippo Sasseti, 1647'de Marcus Zuerius von Boxhorn, 1760'larda Gaston Coeurdoux, 1755'te Mikhail Lomonosov, 1786'da Sir William Jones, Hint dilleriyle Avrupa dilleri arasındaki benzerlikleri tespit ederek bu konudaki ilk çalışmalar imza atmışlardır. Böylece farklı diller arasındaki ilişkiler hakkında önemli bir bilgi birikimi meydana gelmiştir.

Genellikle Uzakdoğu ve Pasifik bölgelerinin dilleri hakkında toplanan bu genel bilgiler, yüzyıl sonra gelişecek olan karşılaştırmalı dilbilim için önemli inceleme malzemesi olmuştur. Avrupa dilleri merkez alınarak yapılan bu araştırmalar sonucu Hint-Avrupa dilleri ile belli diller arasında ses ve yapı bağlantılar kurulmuş; sonunda Hint-Avrupa Dil Birliği Kuramı ortaya atılmıştır.

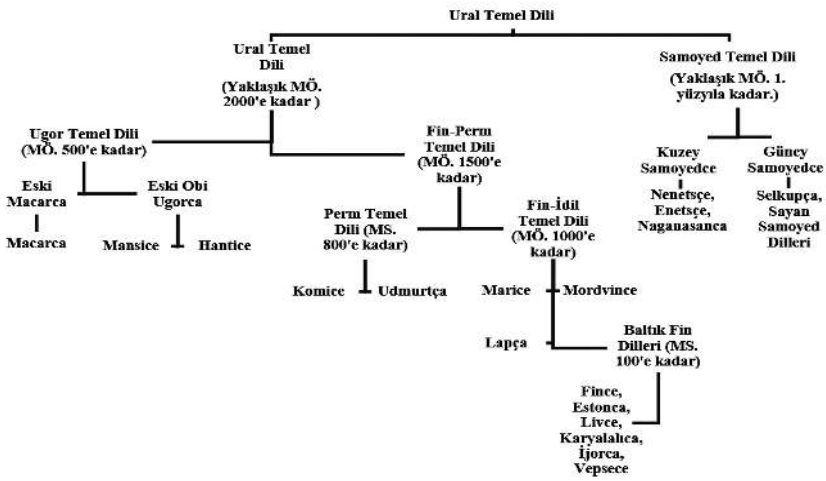
Hint-Avrupa terimini ilk kez 1813'te Thomas Young kullanılmıştır fakat meseleyi, dil birliği kuramı şeklinde akademik bir disiplin olarak Alman dilbilimci Franz Bopp 1816'ta yazdığı *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* adlı kitapta ele almıştır. Bopp bu kitapta Sanskritçe ile Grek, Latin, Fars ve Alman dilleri arasındaki bağlantıları incelemiştir.

Söz konusu çalışmalar sonucunda Avrupa dilleriyle Asya'daki Hint ve İran dillerinin köken akrabalığı ortaya çıkmış ve böylece Hint-Avrupa dillerinin sınıflandırılma çalışmaları başlamıştır. Bu dil grubu üzerindeki karşılaştırmalı çalışmalar, dünyadaki diğer dillerin de sınıflandırılmalarının yolunu da açmış,

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, akar@mu.edu.tr

URAL DİLLERİ VE BOYLARI

H. ŞEVKET ÇAĞATAY ÇAPRAZ*

A. Ural Halklarının Kadim Yurdu ve Eski Tarihine Genel Bakış

Ural (Fin-Ugor ve Samoyed) dillerinde bulunan büyük miktardaki kelime ve gramer eşleşmeleri, kuşkusuz bu milletlerin eski atalarının bir zamanlar birbirlerine yakın yaşadıklarını ve genel itibariyle tek bir dili ya da oldukça yakın ağızları konuştuklarını işaret etmektedir. Dil tarihi kapsamındaki incelemeler, birlikte yaşamın oldukça eski çağlarda, büyük ihtimalle Mezolitik ve Neolitik Çağ'da gerçekleştiğini artık tartışmasız şekilde ortaya koyabilmektedir.

XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde araştırmacılar eski Ural milletlerinin yaşadığı yeri tespit etmeye çalışırken, Sayan Dağlarından Orta Polonya'ya ve İskandinavya'ya kadar uzanan çeşitli kadim yurt teorileri öne sürmüşlerdir. Günümüzde, Péter Hajdú'nun dil tarihi ve V.N. Çernyetsov'un arkeoloji araştırmaları sonucunda ortaya çıkan kombinasyon genel olarak kabul görmekte-

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, cagataycapraz@gmail.com

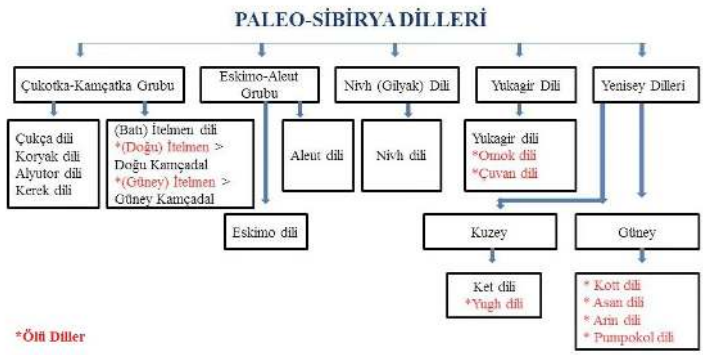
PALEO-SİBİRYA DİLLERİ

ALİ ILGIN*

1. Giriş

Bugün Urallardan başlayıp Bering Boğazı'na uzanan ve 12.000.000 km²'lik geniş bir coğrafya olan Sibirya'da 45 dil/diyalekt konuşulmaktadır. Altay, Ural ve Paleo-Sibirya olmak üzere üç dil ailesine mensup olan bu diller, tarihî ve kültürel etkenlere bağlı olarak zaman zaman çeşitli etkileşimlere maruz kalmıştır. Rusya Federasyonu'nda var olan toplam 150 dilin neredeyse 1/3'ü bu coğrafyada varlığını sürdürmektedir.

Paleo-Sibirya dilleri, genetik ve tipolojik olarak diğer dünya dillerinden izole edilmiş ve küçük bir dil grubunu kapsayan coğrafi bir sınıflandırmayı ifade eder. Paleo-Sibirya dilleri terimi, 19. yüzyılın ortalarında L. Şrenk tarafından önerilmiştir. Şrenk'in görüşüne göre Paleo-Sibirya halkları, Altay halklarının bölgesel olarak yayılması sonucu ve "kısmen" onlar tarafından asimile edilmeleriyle Kuzey Asya, Kuzeydoğu Asya ve Kuzey Amerika bölgelerine göç etmişlerdir.[1] Paleo-Sibirya dilleri, öteden beri Altay, Ural, Kuzey-Kafkas,

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. ÇTL Bölümü ali.ilgin@istanbul.edu.tr

1 Volodin, A.P. (1997). "Paleoaziatskie yazıki". A.P. Volodin (ed.). *Yazıki mira. Paleoaziatskie yazıki*. Moskva. 8-11.

ALTAY AİLESİNİN
ÜYELERİ

ALTAY DİLLERİ AÇISINDAN MOĞOLCA

FEYZİ ERSOY*

Altay Dilleri Teorisi

Diller üzerinde çalışanlar, eskiden beri dilleri sınıflandırma denemeleri de yapmışlardır. Yapılan bu sınıflandırmalarda dünya dilleri gösterdikleri bazı fonetik, morfolojik, leksik ve sentaktik özellikler bakımından araştırmacılarca çeşitli gruplara ayrılmıştır. Türkçe ve Moğolca sahip oldukları özellikler dikkate alınarak yapılan bu sınıflandırma denemelerinde hep aynı grupta yer almıştır. Başlangıçta Ural-Altay dilleri diye anılan her iki dilinde içinde bulunduğu bu grup sonraları Altay Dilleri diye adlandırılmaya başlanmış ve Altayistik gibi bir bilim dalı ortaya çıkmıştır.

Altay dilleri teorisi, Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncanın ortak bir dilden, yani Ana Altay dilinden, geldiği görüşüne dayanan bir teoridir. Kimi araştırmacılar arasında, Korece ve Japoncanın da bu gruba dâhil olup olmadığı konusunda görüş birliği bulunmasa da özellikle son yıllarda bu iki dil de Altay dil ailesi içinde anılmaya başlanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi dil ailelerinden bahsedilirken ya da dil sınıflandırmaları yapılırken dillerdeki çeşitli unsurlar mukayese yoluna gidilir. Bu mukayese sonucunda o dil grubuna ait dillerdeki ortak yönler tespit edilir. İşte Altay dilleri arasında mevcut olan çeşitli benzerlikler de araştırmacılarca tespit edilmiş ve temel olarak aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır. Alanın önemli isimlerinden Wiedemann ve Poppe'nin görüşleri esasında Altay dillerinin genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Altay dillerinde ünlü uyumu mevcuttur. Bu dillerde ünsüz uyumu da görülür.
2. Altay dilleri eklemeli dillerdir. Zengin bir ek sistemi vardır.
3. Bu dillerde türetme ve çekimde ekler sona gelir. Bu dillerde ön ek sistemi yoktur.
4. Altay dilleri eklemeli dil yapısında olduğundan kelime kök ve gövdeleri sabittir.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, fevziersoy07@gmail.com

ALTAY DİLLERİ AÇISINDAN TUNGUZCA

GÖKÇE YÜKSELEN PELER*

Tunguzca, daha 18. yüzyılda, günümüzde Ural – Altay dilleri (aslında artık daha çok Ural ve Altay olmak üzere iki ayrı aile) olarak adlandırılan diller öbeğine, bu dilleri "Tatar dilleri" adı altında tasnif eden J. von Stahlenberg tarafından dâhil edilmiştir.[1] Stahlenberg'in oldukça ham ve yanlışlarla dolu olan bu sınıflandırmasını[2], daha sağlam bilimlik temellere oturtan M. Abel-Rémusat, W. Schott gibi bilim adamları da Tunguzcayı, *Les Langues Tartares* veya *Tatarische Sprachen* "Tatar dilleri" olarak adlandırdıkları Ural-Altay dillerine dâhil etmişlerdir.[3] W. Schott daha sonra bu dilleri Çud (Fin-Ugor) dilleri ve Tatar (Türk, Moğol, Tunguz) dilleri olmak üzere ikiye ayırmıştır.[4] Schott'un bu tasnifi, Tunguzcayı ilk kez Altay dillerinden biri olarak sınıflandırma denemesi olarak kabul edilebilir. Zira Schott tarafından "Tatar dilleri" olarak tasnif edilen diller, daha sonra Altay Dil Ailesi olarak sınıflandırılan diller öbeği ile örtüşmüştür. Ural-Altay filolojisinin gerçek kurucusu olarak kabul edilen M. Alexander Castrén de Tunguzcayı Ural-Altay dilleri içerisinde değerlendirmiştir. Castrén, Ural-Altay dillerini; Fin-Ugor, Samoyed, Türk-Tatar, Moğol ve Tunguz olmak üzere beşe ayırmıştır.[5]

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı, gokcepeler@erciyes.edu.tr

1 von Stahlenberg, Ph. J. (1730). *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia*. Stockholm: Autoris, 55-122.

2 von Stahlenberg, "Tatar dilleri" olarak adlandırdığı diller öbeğine, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan halklar" adı altında Kafkas dillerini de eklediği gibi, Mançuları Moğollarla birlikte, Tunguzlardan ayrı olarak tasnif etmiştir.

3 Abel-Rémusat, M. (1820). *Recherches sur les Languaes Tartares, ou Mémeoires sur Différens Points de la Gramaire et de la Littérature des Mandchous, des Mongols, des Ouigours et des Tibetains*. Paris: De l'Imprimerie Royale; Schott, W. (1836). *Versuch über die Tatarischen Sprachen*, Berlin: Verlag von Veit & Comp.

4 Schott, W. (1849). *Über das Altai'sche oder Finnisch-Tatarische Sprachengeschlecht*. Berlin: G. Reimer.

5 Castrén, M.A. (1850). *De Affixis Personalibus Linguarum Altaicarum*. Helsinki: Litteris

ANTİK DÖNEMDE KORE-ALTAY İLİŞKİSİ ÜZERİNE BAZI KANITLAR

HAN WOO CHOI*

Korece ve Türkçe arasındaki genetik ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar; G. Ramstedt tarafından geniş kapsamlı, N. Poppe ve P. Aalto tarafındansa daha yetersiz şekilde başlatılmıştır.[1]

G. Ramstedt; "Kore Dili Hakkında Notlar" makalesinin son kısmında Moğolca ve Türkçe, aynı zamanda Korece ve Mançu-Tunguzca arasında yakın bir ilişki olduğunu savunan Altay dilleri teorisini ileri sürmüştür. Ancak on yıl sonra "Über die Stellung des Koreanische" makalesiyle bu noktadaki duruşunu değiştirmiş ve Moğolcanın Türkçeyle yakın bir ilişki içinde olmasıyla birlikte Mançu-Tunguzcayla da aynı ilişki içinde olduğunu belirtmiştir.

Diğer yandan Ramstedt'in öğrencisi N. Poppe, Altay dilinin aynı anda dört ana kola ayrılması ihtimaline az da olsa inanmıştır. Moğolcanın Mançu - Tunguzcayla Koreceyle olduğundan daha sıkı bir ilişki içinde olduğunu öne sürmüş; Mançu - Tunguzcanın Altay diliyle daha uzak ilişki içinde olduğu bir Çuvaş – Türkçe – Moğolca – Mançu - Tunguzca alt dil biriminden bahsetmiştir.

* Prof. Dr., Güney Kore. (Çeviri Utku IŞIK)

1 Editör Notu: Yazarın Türkçeye TDK yayınları (2010 ve 2019) arasından kazandırılmış *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi* adlı kitabı, konu hakkında geniş bir literatür bilgisi ve karşılaştırmalı örnekler içermektedir. Eser iki ana bölümden oluşuyor, ilk bölümün giriş kısmında Altay dillerinin araştırma tarihçesi, Altay dillerinde önemli ses değişmeleri, Korece ile Altay dillerinin akrabalığı sorunu, Eski ve Orta Korecenin tarihi gelişimi inceleniyor. Bölümün esas kısmında ise önce Türkçe ve Korecenin ses sistemleri, ardandan da Türkçe ile Korecenin arasındaki ses denklikleri anlatılıyor. Kitabın ikinci ana bölümünde yine bir giriş kısmı bulunuyor; bu kısımda Altay dillerinin karşılaştırmalı biçim bilgisi üzerine yapılan çalışmalardan, Türk dillerinin karşılaştırmalı biçim bilgisi üzerine yapılan çalışmalardan ve son olarak da Korece üzerine yapılan gramer çalışmalarından söz ediliyor. İlgili girişten sonra bölümün esas kısmında ise Türkçe ile Korecenin karşılaştırmalı biçim bilgisi (yapım ekleri ve çekim ekleri üzerinden) ayrıntılı olarak inceleniyor.

TÜRK DİLİ AĞACI: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ SINIFLANDIRMASI

M. FATİH KİRİŞÇİOĞLU*

Bir topluma ait olan her değer maddî ve manevî unsurlarıyla hiç şüphesiz ki kültür olarak değerlendirilir. Dil ise, kültürü yansıtan ve taşıyan en önemli unsurdur. Bu itibarla bir dili öğrenmek ise, o dilin yaşadığı kültürü yani kültürün yaşadığı toplumun özünü tanımaya yol açar. Diller sadece yapıları bakımından değil, kelime kadroları bakımından da birbirlerinden ayrılırlar ve bu ayrılık kültür ve medeniyet farkına dalalet eder. Dünya üzerinde bugün pek çok konuşma dili olduğu halde, bu konuşma dillerinden ancak bir kısmı yazı dili hâline geçebilmiştir. Bu yazı dillerinden dünyada en yaygın kullanılan beşinci dil Türkçedir. Türkçenin en az 1500 yıllık bir yazı geleneği olduğu ilim âlemince kabul edilmiştir. Elbette bu kadar uzun süreli bir yazı geleneği olan ve geniş bir coğrafyada kullanılan Türkçenin lehçeleri ve yazı dilleri olacaktır. Bu çalışmada Türk yazı dillerinin nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Tarihi Arka Plan

Türkler dünya üzerinde çok geniş bir yer kaplar. Doğu'da Moğolistan ve Çin içlerinden, Batı'da Yugoslavya içlerine; Kuzeyde Sibirya'dan ve Moskova yakınlarındaki Kazan şehrinden, Güneyde Bağdat, Lübnan sınırı ve Kıbrıs içlerine kadar uzanan büyük coğrafyaya yayılmışlardır. 20-90 doğu boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasında yer alan bu coğrafya, kuş uçuşu doğudan batıya 6-7 bin, kuzeyden güneye 3 bin kilometrelik bir alanı içine alır. Bu alandaki şu devletler içinde Türkler yaşamaktadır: Moğolistan, Çin, Rusya Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Hırvatistan, Moldova, Bosna-Hersek, Romanya, Polonya.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fak. ÇTL Bölümü, mfatihkr@gmail.com

ÇUVAŞLARIN KÖKENİ

SİNAN GÜZEL*

N. İ. Aşmarin'in 150. doğum yıldönümüne ithafen…

0. Giriş

Orta-İdil bölgesinin Kıpçak tipinde olmayan yegâne Türk halkı Çuvaşlar; konuştukları dil, yaşadıkları coğrafya, dinî inanışları ve çeşitli folklorik özellikleri ile gerek Altayistik gerekse Fin-Ugoristik araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak durumundadır. Türk dilinin özel bir biçimini konuşan Çuvaşların gerçekte kim oldukları, Çuvaş etnisitesinin ne şekilde ortaya çıktığı, "Çuvaş" adlandırmasının ne zamandan bu yana kullanıldığı ise Çuvaşlar hakkında merak edilen konuların başında gelmektedir. İlgili sorulara cevap bulmak düşüncesi ile kaleme alınan büyük bir literatür söz konusu olsa da bunları ayrıntılı ve bütünlüklü bir biçimde değerlendiren bir inceleme yazısının eksikliği dikkat çekmektedir. Eldeki çalışma, Çuvaşların kökenleriyle bağlantılı yukarıdaki sorulara verilen cevapları bir arada sunmayı amaçlamaktadır.

1. Çuvaş Adının Eskiliği, Yeniliği Meselesi

Dilleri ve etnik kökenleri çok eski dönemlerden bu yana tartışılagelen Çuvaşlar hakkında bilgi veren en eski kaynaklarda dahi, Çuvaşların Türk dili konuşan bir halk olarak tanımlandığı görülür. Örneğin, Philip Johann von Strahlenberg; 1730 yılında yayımlanan *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı eserinde Çuvaşçaya, Sibirya Tatarcası ve Yakutça ile birlikte "Türk Dilleri" başlığı altında yer verir[1]. Ardından, August Ludwig von Schlözer[2], 1771 yılında

* Doç. Dr., İKÇÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sinanserdarguzel@hotmail.com.

[1] Çuvaşça, ilk defa Philip Johann von Strahlenberg'in 1730 yılında *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* (1730) adlı eserinin "Gentium Boreo-Orientalium Vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum" bölümünde yer verdiği 28 kelimeden oluşan liste ile yazıya geçirilmiştir. [Strahlenberg, J. Von (1730). *Das Nord-und Östliche Theil von Europa und Asia* (Tıpkıbasım Szeged 1975).]. Söz konusu dil malzemesi hakkında, 2009 yılında O. Durmuş tarafından bir inceleme yazısı kaleme alınmıştır [bk. Durmuş, O. (2009). "Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi". *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 5. s. 503-511.].

TÜRK DİLİNİN ESKİ ÇAĞLARI

İLK VE ANA TÜRKÇE ÇAĞI

AHMET B. ERCİLASUN*

Dünya Dilleri Sınıflandırması İçinde Altay Dil Ailesi

Sayısı 5.000 civarındaki dünya dillerinin sınıflandırılmasında Amerikalı dil bilimci Joseph Greenberg'in rolü büyüktür. Afrika ve Amerika kıtalarındaki dilleri 3-4 büyük aileye indirgeyen, Avrasya'daki dil ailelerini bir tek büyük aile içinde toplayan Greenberg'in en önemli takipçisi Merritt Ruhlen'dır. Ruhlen, "Greenberg'in buluşları ışığında" dünya dillerini önce 23 aileye, sonra da 12 büyük aileye ayırmıştır. Ruhlen'ın sınıflandırmaları şöyledir:[1]

1. Hoysan (Güney Afrika)
2. Nijer-Kordofan (Orta ve Güney Afrika)
3. Nil-Sahra (Orta Afrika)
4. Afro-Asyatik (Kuzey Afrika – Güney-Batı Asya)
5. (Kuzey) Kafkasya (Güney-Doğu Avrupa)
6. Kartvel (Güney Avrupa)
7. Hint-Avrupa (Güney ve Batı Avrasya)
8. Ural-Yukagir (Kuzey Avrasya)
9. Dravid (Güney Hindistan)
10. Altay (Orta Asya)
11. Yenisey (Merkezî Asya)
12. Kore-Japon-Aynu (Doğu Asya)
13. Çukçi-Kamçatka (Kuzey-Doğu Asya)
14. Eskimo-Aleut (Kuzey Amerika)
15. Çin-Tibet (Doğu Asya)
16. Astroasyatik (Güney-Doğu Asya)
17. Miao-Yao (Güney-Doğu Asya)
18. Day (=Kaday) (Güney-Doğu Asya)

* Prof. Dr., Ankara bercilasun@gmail.com

1 Ruhlen, M. (1994). *On the Origin of Languages – Studies in Linguistic Taxonomy.* Stanford: Stanford University Press, 13, 29.

ESKİ TÜRKÇE ÇAĞI: TÜRK RUNİK HARFLİ YAZITLAR DÖNEMİ

ERHAN AYDIN*

Türklerin bilinen ilk yazılı belgeleri, üzerinde uzlaşmaya varılamamış konuların başında gelmektedir. I. Türk Kağanlığı ile I. ve II. Türk Kağanlığı arasındaki elli yıllık fetret dönemi de dâhil olmak üzere yazılı belgelerin hangileri ve eskiliği konusunda türlü görüşler bulunmaktadır. Ancak Türk dili uzmanlarının dışındaki bilim alanları ile popüler tarih ve dil araştırmalarına ilgi gösterenlerin görüşleri göz ardı edildiğinde, Türk dili araştırmacıları, Türklerin bilinen Türk runik harfli ilk yazılı belgelerinin yedinci yüzyılın son on yılına tarihlenebilecek Çöyr (Çoyr~Çoyren) yazıtı ile başlatmak gerektiği konusunda aynı görüştedir. Ancak eski Türkçe yazıtların önemli bir bölümünün tarihsiz oluşu tartışmaların uzayıp gitmesine zemin hazırlamakta, aynı zamanda türlü görüşlerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bu bakımdan yazıtların eskiliği konusunda ses ve şekil bilgisi özellikleri, söz varlığı, diyalekt öğeleri, anlatılan olayların öteki yazıtlarla karşılaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada eski Türkçenin çerçevesinin çizilmesinin ardından, Türklerin ilk yazılı belgeleri ve bu belgelerdeki ses, şekil, anlam ve söz varlığı ile ilgili ulaşılan sonuçlar hakkında genel bir değerlendirme yapılacak, Türkçenin bu ilk yazılı dönemi hakkında bilgiler verilecektir.

1. Türklerin Bilinen En Eski Yazılı Belgeleri

I. Türk Kağanlığı'ndan önceki zamanlardaki Türklerin yazılı metin varlığı konusu çerçevesinde Hunlardan herhangi bir yazılı metin tespit edilememiştir. Hunlarla ilgili Çin kaynaklarında yer alan bazı sözcüklerin Hunca olabileceğinden hareket eden Sinologlar, birkaç Hunca sözcük tespit etmişse de bunların da hangi Türkçe sözcükler olduğu konusundaki tartışmalar uzayıp gitmek-

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayerhan@gmail.com

ESKİ TÜRKÇE ÇAĞI: ESKİ UYGURCA DÖNEMİ

FERRUH AĞCA*

İçerik ve biçimsel özellikleri itibarıyla Türk runik yazısıyla yazılmış diğer yazıtlarla aynı özellikleri gösteren ve bu sebeple Eski Türkçenin yazıtlar çevresinde değerlendirilen Uygur yazıtları dışarıda tutulacak olursa, "Eski Uygurca" ile kastedilen çevre ve zaman, Uygurların Maniheizmi kabul edip bu dine ait metinleri yazmaya / çevirmeye başladıkları 8. yüzyılın ikinci yarısı ile daha sonra Budizmi kabul edip 14. yüzyılın ikinci yarısına değin bu çevreye ait metinleri yazdıkları / çevirdikleri dönem kastedilmektedir. Buna göre Uygurların 762 yılında Maniheizmi kabul ettikten sonra ilk örneklerini verdikleri Maniheist metinlerle başlayan Uygur edebiyatı, Uygurların değişen dinî ve kültürel çevrelerine paralel olarak farklı çevrelerde yazılmış metinlerle 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Öte yandan Uygur edebiyatı 14. yüzyılın ikinci yarısında sona erse de, Uygurların daha önceki yüzyıllarda yazdıkları / çevirdikleri Budist metinleri 18. yüzyıla kadar istinsah ettikleri bilinmektedir.

744 yılında Köktürk Kağanlığı'na son verip Ötüken'de kendi devletlerini kuran Uygurlar, Köktürkler gibi Teŋrici oldukları için kendilerinden önceki Türk yönetim şeklini ve kültürel yaşam biçimini devam ettirmişlerdir. Bu sebeple Uygurlar, Ötüken ve civarında, tıpkı Köktürkler gibi Türk runik yazısı ile taş ve kayalar üzerine metinler yazmışlardır. 762 yılında Bögü Kağan'ın Maniheizmi kabul etmesiyle, Uygurların dinî hayatındaki değişime paralel olarak kültürel ve edebî yaşamları da değişmeye başlamıştır. Bu derin değişimin yaşandığı yıllar, aynı zamanda Eski Uygurcanın da başlangını oluşturur. Başka bir deyişle Uygur Türkçesi ve edebiyatını 762 yılında Maniheizmin kabul edilmesi ve bu çevreye ait metinlerle başlatmak mümkündür.

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferruhagca@gmail.com

EDEBİYATTA KÖKEN MOTİFLERİ

ESKİ TÜRK EFSANE VE DESTANLARINDA KÖKEN MOTİFLERİ

AHMET B. ERCİLASUN*

Bu çalışma tarihî metinlerdeki kayıtlarla sınırlıdır. 19. yüzyıldan itibaren sözlü rivayetlerden derlenen metinler çalışmamızın dışında tutulmuştur. Öncelikle, köken motifi taşıyan efsane ve destan metinleri Asya Hunlarından başlayarak belirlenmiş ve bu çalışmada verilmiştir. Daha sonra her döneme ait metinlerin ardından gerekli açıklama, karşılaştırma ve tahliller yapılmıştır.

ASYA HUNLARINDA

Su-ma Çien (MÖ 145 – MÖ 86), *Şi Ci,* Bölüm 110: Hsiung-nular (Hunlar):

"Hsiung-nuların ilk atası Hsia Hou ailesinin neslinden olup Ch'un-wei denen [biri]dir. [Hsia Hanedanı'ndan önceki] T'ang [ve] Yü'den daha önceki zamanlarda da, Shan Junglar (Dağ Savaşçıları), Hsien-yüler, Hun-yüler vardı [ve bunlar] kuzeyin kırsal alanlarında oturmakta, hayvanlarını güderek dolaşmaktaydılar."[1]

Ban Gu (MS 32 – MS 92), *Han Hanedanı Tarihi* (*Han Şu*), Hsiung-nu (Hun) Monografisi (94A):

"Hsiung-nu'ların ilk atası Hsia Hou Ailesi'nin neslinden olan Ch'un-wei'dir. T'ang ve Yü [dönemlerinden] önce, Shan (:Dağ) Jung'lar, Hsien-yün'ler ve Hun-yü'ler kuzey sınırlarında otururlar, otlakları takip ederek hayvan yetiştirir ve yer değiştirirlerdi."[2]

* Prof. Dr., Ankara bercilasun@gmail.com

1 Otkan, P. (2018). *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) göre Hunlar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası, 57-58.

2 Onat, A., Orsoy, S., Ercilasun, K. (2015). *Han Hanedanı Tarihi – Hsiung-nu (Hun) Monografisi*. Ankara: TTK, 1.

İSLAM ETKİLİ SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜR ÜRÜNLERİNDE KÖKEN MOTİFLERİ

MUSTAFA AÇA*

İnsanoğlu, kültür yaratma kabiliyetini keşfettiği dönemlerden itibaren kendi kültürel varlığını doğal varlık sahası ile uyumlu biçimde tanımlayıp biçimlendirmeye çalışmıştır. İnsan-doğa ilişkisinin organik kaynaklarının ampirik yollarla keşfedilmesine ek olarak tecrübi birikimler ışığında ve elbette ruhsal ve zihinsel tekamülün bir sonucu olarak kendini tanıma ve tanımlama yolunda açıklamalara ihtiyaç duyulması tabii bir durumdur. Arkaik dönemler boyunca mitolojik sistemler geliştiren insanoğlunun bu yolda en önemli motivasyon kaynağı, kökenin açıklanmasına dönük duyulan ihtiyaç olmuştur. Zira başlangıçlara özgü olayları, çoğu zaman kökene odaklı varoluş süreçlerini konu edinen mitler (Eliade, 2014: 17), bilimsel bilginin bile cevaplama konusunda çoğu zaman aciz kalması sebebiyle bugün de cazibesini koruyan "ben kimim, nasıl yaratıldım, yaratıcım kim, canlı çeşitliliğinin ve farklılığının sebepleri nelerdir, biyolojik farklılıkların kökenleri nelerdir, cinsiyet ve üreme nasıl tayin edildi vb." gibi sayısız soruya cevap bulmayı amaçlamıştır. Cevabı aranan bu soruların miladında ferdi farkındalığın ve açıklamaların bulunduğuna şüphe yoktur. Ancak akrabalık, coğrafya, kaderdaşlık gibi etkenlerle ortaya çıktığı düşünülen kolektifleşme[1] ile sözü edilen sorulara verilen cevaplar, kültür yaratım ve aktarımının en güçlü sosyo-psikolojik argümanları halini almışlardır. "Ben"den "biz"e doğru ilerleyen süreçte "bizim" geleneksel dünya görüşümüz ve bu görüşle şekillenen köken açıklamalarımız merkezileşmeye başlamıştır.

Kültürün anlam, özellik ve işlevi ile uyum içinde dinamik şekilde uzun süreler mitolojik bilgi ile köken arayışına dönük cevaplar arayan insanoğlu-

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafaaca@idu.edu.tr

1 Bu kolektif yapılar antropolog ve sosyologlar tarafından oluşum dinamikleri dikkate alınarak klan, kabile, uruk, boy ve millet gibi adlarla karşılanmıştır.

KÖKLER

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN ŞAFAĞI

DİL, ARKEOLOJİ, TARİH, ANTROPOLOJİ VE ETNOGRAFYA IŞIĞINDA ALTAY HALKLARININ KÖKENİ

II. CİLT
ARKEOLOJİ VE TARİH

Hazırlayan
SERGEN ÇİRKİN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1741
KÜLTÜR SERİSİ: 973

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-167-5 978-625-408-165-1 (Tk)

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı ve Cilt : VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN ŞAFAĞI VEYA ARKEOLOJİK KÖKLER

EN ESKİ KÜLTÜRLERDEN TAŞ DEVRİNİN SONUNA: ALTAYLARIN BİR MİLYON YILI
SERGEN ÇİRKİN 9

ENEOLİTİK ÇAĞ'DAN TUNÇ ÇAĞI'NIN SONUNA KUZEY ASYA'DA
GÖRÜLEN GÖÇLER VE KÜLTÜR DÖNEMLERİ İLİŞKİSİ
ELVİN YILDIRIM 49

NEOLİTİK ÇAĞ'DAN ERKEN DEMİR ÇAĞI'NA
BAYKAL GÖLÜ ÇEVRESİNDEKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER
ELVİN YILDIRIM 71

HUN ÖNCESİ MOĞOLİSTAN ARKEOLOJİSİ
ULZİİBAYAR SODNOM 89

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE HUN ÖNCESİ ATALARIMIZ
KONURALP ERCİLASUN 125

ALTAY HALKLARI VE ERKEN ÇİN ETKİLEŞİMİ
HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ 157

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN YÜKSELİŞİ

ERKEN DEMİR ÇAĞI VE İSKİTLERİN KÖKENİ SORUNU
İLHAMİ DURMUŞ 203

GEÇ DEMİR ÇAĞI VE SARMATLAR
İLHAMİ DURMUŞ 239

İSKİT – HUN SANATINDA TARİHSEL DEVAMLILIK
YAŞAR ÇORUHLU 269

MOĞOLLARIN GÖRÜŞÜNE GÖRE MOĞOLLARIN KADİM ATALARI
ENKHBAT AVIRMED 305

ESKİ ÇİN'DE HUN MİRASI
TİLLA DENİZ BAYKUZU 315

AYRILIKLAR, İTTİFAKLAR VE YENİDEN DOĞUŞ

DOĞU TÜRKİSTAN'IN ESKİ KAVİMLERİNDEN: YUEZHİ'LER VE TOHARLAR
EGEMEN ÇAĞRI MIZRAK 353

KIRGIZ ETNİK OLUŞUMU VE TARİHLERİNİN İLK DEVİRLERİ
SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ 373

TÜRKLERDE İLK BOY YAPILARI: TÖLÖSLER
SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ 387

KÖKEN BİRLİĞİ AÇISINDAN ASYA VE AVRUPA HUNLARI
MUSTAFA GAZEL 399

GÖK-TÜRK ÇAĞINDA TÜRK BOYLARI
KÜRŞAT YILDIRIM 413

MOĞOLİSTAN'DA GÖKTÜRK VE UYGUR DÖNEMLERİNE AİT ARKEOLOJİK BULGULAR
BATTULGA TSEND 443

KAO-CH'E BOYLARI
ERKİN EKREM 483

UYGUR BOYU'NUN MENŞEİ
ERKİN EKREM 523

SABİRLER
ALİ AHMETBEYOĞLU 587

OGUR BOYLARI
ALİ AHMETBEYOĞLU 593

AVARLARİN ATLI DEFİN ÂDETLERİNİN ORTA ASYA KÖKENLERİ
CSİLLA BALOGH 623

ERKEN KIPÇAKLAR VE TATARLAR
DİNÇER KOÇ-KÜRŞAT YILDIRIM 681

ERKEN OĞUZLAR
HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ 719

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN ŞAFAĞI VEYA ARKEOLOJİK KÖKLER

EN ESKİ KÜLTÜRLERDEN TAŞ DEVRİNİN SONUNA: ALTAYLARIN BİR MİLYON YILI

SERGEN ÇİRKİN*

PALEOLİTİK ÇAĞ

Sibirya'da ilk arkeolojik kazı Messerschmidt tarafından 5-6 Ocak 1722'de Hakasya'da başlatıldı. Açtığı kazı çukurlarını çizimler ve ayrıntılı notlarla kaydeden Messerschmidt, Sibirya arkeolojisinin kurucu babası unvanını almıştır.[1] Sibirya'da yürütülen ilk araştırmaların temelinde, bölgeyi yeni ele geçiren Rus devletinin coğrafyayı tanıma ve Sibirya'nın hammadde kaynaklarını işletme arzusu vardı. Bu nedenle arkeolojik bulgulardan bahseden ilk kayıtlar, esasında maden ocakları veya doğa gezileri üzerine tutulmuş metinlerden ibaretti.

Maden mühendisi I. Leibe'in 1767'de hazırladığı rapor, Altayların Pleistosen yatakları ve bu yataklardaki fosillerden söz eden ilk belgedir. Leibe bölgede bazı mamut fosilleri keşfetmiş ve bunları dönemin anlayışında sistematik sayılabilecek bir şekilde not etmiştir. XVIII. Yüzyılın son çeyreğindeyse meşhur botanikçi ve zoolog Peter Pallas Altayları ziyaret etti. Pallas, Altay mağaralarını inceleyen ilk bilim adamıdır. Notlarında hem arkeolojik bulgulara, hem insan ve hayvan fosillerine yer verdi. Bu sayede Peter Pallas'ın notları, Altay mağaralarının jeolojisi, paleontolojisi, arkeolojisi ve fiziki antropolojisi hakkında tutulan ilk bilimsel kayıtlar oldu.

XIX. yüzyılda F.V. Gebler ve A.I. Kulibin gibi isimler, bir dizi amatör kazı yaparak çeşitli hayvan kemikleri rapor ettiler. Bilimler Akademisi Zooloji Müzesi'nin kurucusu F.F. Brandt 1870 yılında, Altay mağaralarının "arkeolojik" malzemelerini özetleyen ilk raporu çıkardı.[2] Hemen ardından A.S. Uvarov ise mağaraların fosil kayıtlarını ilk kez bir araya getirdi.

* Arkeolog, Ankara, srgncrkn@gmail.com

1 Messerschmindt, D.G. (1962). *Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727*. Berlin: Akademie-Verlag.

2 Kungurov, A.L. ve Tsyro, A.G. (2006). *Istoriya Otkrytiya i İzucheniya Paleolita Altaya*. Barnaul: Azbuka, 10-15.

NEOLİTİK ÇAĞ'DAN TUNÇ ÇAĞI'NIN SONUNA KUZEY ASYA'DA GÖRÜLEN GÖÇLER VE KÜLTÜR DÖNEMLERİ İLİŞKİSİ

ELVİN YILDIRIM*

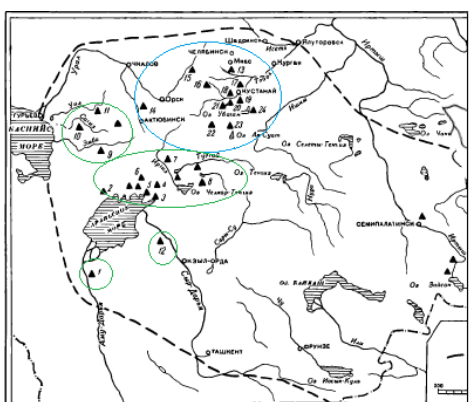
Neolitik Çağ ile birlikte Orta Asya'da belli bir üretim seviyesine ulaşılmış ardından da Eneolitik[1] Çağ'a geçilmiştir. Bu adlandırmalar, belli bir kronolojik tarih aralığında görülen gelişmelere göre günümüz araştırmacıları tarafından verilmiştir. O dönem insanlarının yaptıkları keşiflerle bir çağı açıp diğerini kapattıklarından elbette ki haberleri yoktu. İhtiyaçlarını gidermek üzere doğal bir dürtü sonrası günlük hayatları içerisinde yaptıkları keşifler ve merakları hem kendi hayatlarını hem de kendilerinden sonra gelenlerin yaşamını kolaylaştıracak pek çok şeyin keşfedilmesinin ve üretilmesinin yolunu açmıştır. Bunların başında da bakırın keşfi ve bakırdan ürünler ortaya konulmuş olması gelmektedir. Bu bakımdan Türklerin binlerce yıl yurt tuttukları Orta Asya'nın Neolitik dönemden sonra Eneolitik ve Tunç Çağı'ndaki gelişmeler, ortaya konulan maddi kültür unsurları ve kültürler arası geçişler ve ilişkiler oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple hem kültür tarihi açısından Orta Asya'nın mekân olarak hangi sahayı ihtiva ettiğini hem de Kuzey Asya'nın konumunu bilmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Bahaeddin Ögel, Orta Asya'yı Tanrı Dağlarının kuzeyi ve güneyi şeklinde ikiye ayırarak mütalâa etmektedir. Ona göre Tanrı Dağlarının güneyinde kalan kısım bugünkü Doğu Türkistan, kuzeyinde kalan kısımlar ise Cungarya Bozkırı, İrtiş Havzası ve Altay Dağlarıdır.[2] Uzmanlar Orta Asya'nın batı Türkistan havalisinde bulunan kültürlerin Doğu Türkistan ve Güney Sibirya bağlantıları üzerinde durmaktadırlar. Kuzey Asya'da özellikle Batı Türkistan'dan Güney Sibirya'ya kadar olan sahadaki kültürler arasındaki ilişkiler oldukça önem arz etmekte

* Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, elvinyildirim@aydin.edu.tr

1 Kalkolitik (Bakır Çağı).

2 Ögel, B. (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1.

bir zincir gibi birbirleri üzerinde var olan devamlılık etkisi ve süreçleri, yazılı kaynaklara tekabül etmeye başlanan dönemlerde de arkeolojik ve antropolojik analojilerin bulunduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan özellikle Keltaminar Kültürü'nün Harezm bölgesinden kuzeye Kazakistan içlerine ve Ural havalisi kültürlerine Erken Tunç Çağı için, Afanasyevo Kültürü'nün de Yenisey havalisi için temel bir faktör olduğu, bölgesel yerel kültürlerin ve konar göçer toplulukların hayvancılık ekonomisine bağlı olarak Orta Asya'nın bozkır ve dağlık-bozkır sahasını etkisi altına alarak etnogenez sürecindeki değişime etki ettiği ve bununla birlikte kuzey Çin'den gelen tesirin bu etnogenetik sürece dahil olduğu görülmektedir. Baykal havalisinde bulunan yerel kabileler Yenisey'den gelen göçlerin etkisi ile buradaki etnogeneze dahil olmuşlardır. Buradaki yerli mongoloid kabileler bölgeye sızan evropoid kabilelerin istilasına uğramışlardır. Baykal etrafından tespit edilen Tunç Çağı Glazkov döneminin ardından çok geniş bir sahayı hakimiyeti altına alacak Yassı Taş Mezar Kültürü (Gör. 12)[72] görülmeye başlanmıştır ki Baykal'dan Moğolistan içlerine kadar geniş bir sahada, Çin kaynaklarında zikredilen Ti'lerin sınırlarına kadar yayılan[73] bu kültüre ait mezar yapı unsurları Tagar Kültürü'nde, İskitlerde, Hunlar ve Sarmatlar dönemini de içine almaktadır. Söz konusu kültür dönemlerinin özellikle Baykal havalisinde Glazkov döneminden itibaren, Yenisey havalisinde ise Karasuk Kültürü döneminden itibaren evropoid ve mongoloidlerin karışımı sürecine girdikleri, bu karışım sürecinin Tagar ve Taştık Kültürleri boyunca artarak devam ettiği görülmüştür.

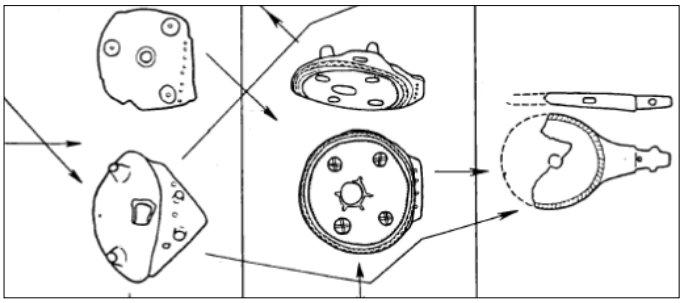

Keltaminar Kültürü ve Güney Ural Kültürleri Yerleşimleri

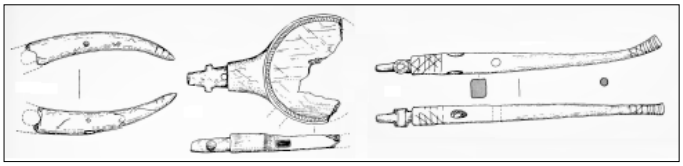
Gör. 1

[72] Çlenova, N.L. (1992). "Plitoçnıh Mogilı". *Stepnaya polosa Aziatskoy chasti SSSR v skifo-sarmatskoye vremya*. Moskva: Nauka, 248.

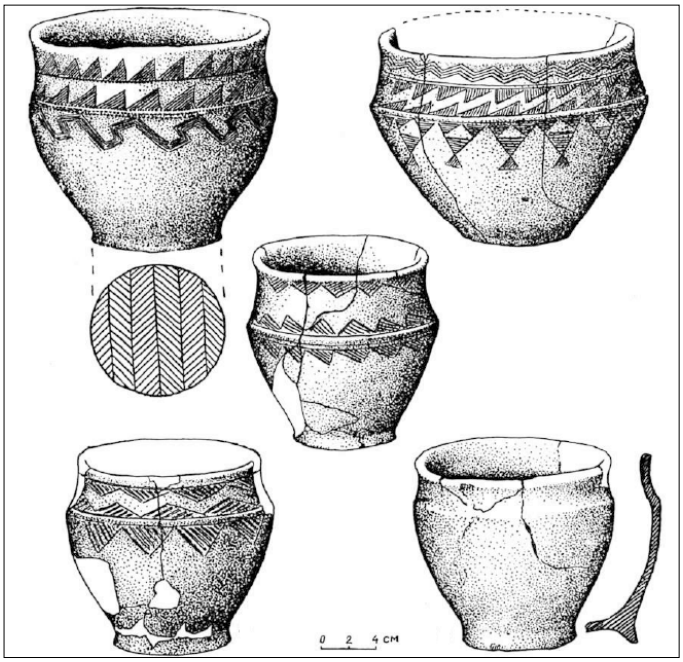
[73] Esin, 1978: 30.

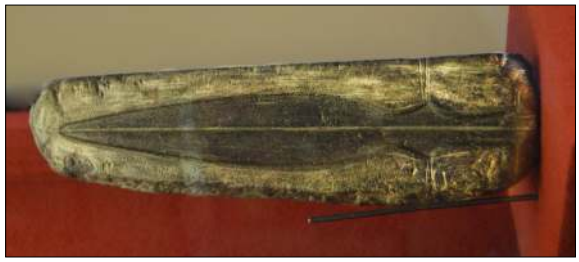
Gör. 2a

Gör. 2b

Gör. 3

Gör. 4

Gör. 5

Gör. 6

NEOLİTİK ÇAĞ'DAN ERKEN DEMİR ÇAĞI'NA BAYKAL GÖLÜ ÇEVRESİNDEKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER

ELVİN YILDIRIM*

Baykal Gölü çevresi erken tarihte Türklerin yaşadıkları bölgelerden biridir. Bununla birlikte bölge Türklerin dışında Moğol ve Tunguz ve daha ileriki dönemlerde Buryatlar ve yerel halkların yaşadıkları oldukça önemli bir coğrafyadır. Bu coğrafyayı yurt tutan Türkler hakkında Çin kaynaklarından malumatlar edinmekteyiz. Buna göre Baykal ve çevresinde görülen en erken Türk boyunun Ting-lingler olduğu görülmektedir.[1] Türklerin Baykal çevresinde ortaya çıkışlarına kadar olan dönemde bölgede yaşayan insanların kimliği hususunda Rus antropolog ve arkeologların çalışmaları mevcut olup; bölgede kazılan mezarlardaki insan iskeletleri, antropolojik olarak farklı kültür dönemlerine ait toplulukların Neolitik dönem ve unç Çağı'nda karıştıklarını göstermektedir. Bu bakımdan bölgenin etnik oluşumunun daha iyi anlaşılabilmesi için erken dönemlerden itibaren bölgede yaşamış topluluklar ve onların ortaya koydukları kültürler oldukça önem arz etmektedir. Bununla birlikte Ruslar Baykal havalisini Pribaykal Rayonu (Baykal Gölü'nün Çevresini) ve Zabaykal Kray (Moğolistan ve Çin sınırına yakın geniş bölge) idaresinde yönetmektedir. Bu idari ayrılık genel açıdan bakıldığında tarihi ve arkeolojik çalışmalara da yansımıştır. Bu bakımdan biz hem Pribaykal hem de Zabaykal havalisinde Neolitik dönemden Tunç Çağı'na ve hatta Demir Çağı'na kadar tespit edilen kültür dönemlerine ve birbirleri ile olan bağlantılara temas etmeye gayret edeceğiz.

İrkutsk bölgesinde, Angara Irmağı havzasında yapılan çalışmalarda elde edilen arkeolojik malzemeler bölge geçmişinin Paleolitik Çağ'a kadar gittiği-

* Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. elvinyildirim34@gmail.com

1 Ögel, B. "*İlk Töles Boyları*", Belleten, Cilt. XII, Sa:48, Ekim 1948, 797.

Gör. 1

Gör. 2

Gör. 3

HUN ÖNCESİ MOĞOLİSTAN ARKEOLOJİSİ

ULZİİBAYAR SODNOM*

1) Mezolitik Çağ'da Moğolistan

Mezolitik, Paleolitik'ten Neolitik'e geçiş çağıdır veya jeolojik anlamda Pleistosen'in (1,8 Milyon – 10.000 yıl önce) sonu ile Holosen arasında geçen dönemdir. 1865 yılında J. Lubbock, taş devrini kendi içinde eski ve yeni diye ayırdıktan sonra; 1866 yılında İrlandalı bilim adamı Hodder Westroppi ilk defa "Mezoloitik" terimini kullanmıştır.

Moğolistan arkeoloji araştırmalarında, 1960 yılından önce Mezolitik Çağ'a ait buluntu merkezleri bilinmiyordu; bu yüzden Mezolitik Çağı ayırt etmek pek mümkün değildi. Bu konu hakkında, bir kuşak önceki Moğol bilim adamlarımız son derece eleştirci bir bakış açısıyla "Şimdiye dek malzeme bulunmadığı için, Moğolistan'da Mezolitik Çağ kesintiye uğramış, bu devirde insan olmamıştır"[1] düşüncesini değiştirmek için yeni malzeme bulmayı sürekli hedef haline getirmişlerdir.

Böylece araştırmacı Ts. Dorjsüren, ilk defa Moğol topraklarında Mezolitik Çağ'ın olduğunu sadece teori üzerinde değil, malzeme ile de kanıtlama denemesinde bulunmuştur. Batı Avrupa'dan bilinen mikrolit aletleri, Mezolitik Çağ'ın ana özelliği olarak tanımlayan XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki Avrupa bilim adamlarının görüşlerini eleştirmiştir. Moğolistan Mezolitik Çağı'nın Avrupa örneği ile mutlaka aynı olması gerekmediğini, aksine kendi özelliklerinin olduğunu, zamanında müzede korunan bazı malzemeler ile kanıtlamaya çalışmıştır.[2]

---

* Dr., Institute of History and Archeology, Mongolian Academy of Sciences, ulziibayars@yahoo.com

(Çeviri: Arailym ARMAN ve Raima AUYESKHAN)

1 Доржсүрэн Ц. (1957). *БНМАУ-ын нутаг дахь чулуун зэвсэг судлалын байдал.* УБ., Окладников А.П, Сэр-Оджав Н. (1961). *БНМАУ-д явуулсан археологийн ажлын тухай* // ШУАМ. № 2. УБ.

2 Доржсүрэн Ц. (1957). *БНМАУ-ын нутаг дахь чулуун зэвсэг судлалын байдал.* УБ.

Gör. 8

Gör. 9

Gör. 10

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE HUN ÖNCESİ ATALARIMIZ

KONURALP ERCİLASUN*

Çin kaynaklarının Hunlarla ilgili bölümlerinde Hunların en eski ataları olarak Dağ Rong'ları, Şien-yün'ler ve Hun-yü'ler gösterilir.[1] Bu tabirlerden son ikisi tıpkı Şiung-nu sesi gibi Hun kelimesinin farklı devirlerde Çinliler tarafından yazıya geçirilmiş hâli olmalıdır. Bu sebeple Hun sesinin, Çincede çok eskiden beri kayıtlara geçtiğini söylememiz mümkündür. Çalışmamızda Çin'in en eski yazılı eserlerinde bu üç tabirin geçtiği kaynakları tarayacağız ve bu tabirlerin mahiyeti hakkında bilgi vereceğiz.[2] Bu bilgileri vermeden önce kaynakları bir tanımak gerekmektedir. Bu sebeple önce kullanacağımız Çin kaynakları hakkında bir değerlendirme yapacağız. Sonra da en eski devirlerden ilk Şiung-nu tabirinin geçtiği MÖ 318'e kadarki kayıtlarda Hunlarla ilgili bilgileri açıklayacağız.

1. En Eski Çin Kaynakları

Çin kaynakları yüzyıllar içinde oluşmuş, yeniden elden geçirilmiş, tekrar tekrar notlandırılmış, bazen kaybolmuş ve sonra yeniden bulunmuştur.[3] Bu sebeple kaynakları dikkatli bir şekilde kullanmak gerekmektedir.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, konercilasun@gmail.com

1 *ŞC* 6; *HŞ* 3743; Onat vd. (2015) *Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu Monografisi*, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1; Ercilasun, Konuralp. (2019). *Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hâkimiyet Devri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 21.

2 Bu çalışmada sadece kaynakların Hunlar Bölümünde doğrudan doğruya zikredilen bu üç tabir üzerinde durulacaktır. Bunların dışında Çin'in en eski yazılı kayıtlarında Guey-fang'lar, Çüen Rong'lar ve Batı Rong'ları gibi tabirler de batıda ve kuzeyde Çinli olmayanları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tabirler başka bir çalışmada araştırılacaktır.

3 En eski Çin kaynaklarının yazılış maceraları, nüshaları ve bugüne ne kadar ulaşabildikleri için bk. Loewe, Michael (ed). (1993). *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide*. Berkeley: The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies – University of California.

ALTAY HALKLARI VE ERKEN ÇİN ETKİLEŞİMİ

HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ*

Giriş

Dünyanın en eski ve kesintisiz uygarlıklarından birisi olup Sarı Irmak (Huanghe 黃河) Havzası'nda ortaya çıkan Çin, tarih boyunca komşu halklarla çeşitli etkileşimler hâlinde olmuştur. Bunlar arasında Çin'e en derin etkileri bırakanlar, kuzey ve kuzeybatı komşuları olan Altay halkları yani Türkler, Moğollar ile Tunguzlardır. Çinliler, erken devirlerden itibaren ülkelerini dünyanın merkezi olarak görmüşler ve buraya "Merkezî Ülke" anlamına gelen *Zhongguo* 中國 demişlerdir. Buna karşılık Çinliler, ülkelerinin dört bir yanının yabancı halklarla çevrili olmasından ötürü bu komşuları için "Dört Yabancı (Halk)" anlamına gelen *Si Yi* 四夷 terimini kullanmışlardır. Bunlar Kuzey Dileri (Bei Di 北狄), Batı Rongları (Xi Rong 西戎), Doğu Yileri (Dong Yi 東夷) ve Güney Manlarıdır (Nan Man 南蠻) (Gör: 1). Dilerin genellikle Türk, Rongların kısmen Tibetli, kısmen Türk ve kısmen Moğol-Tunguz oldukları düşünülmektedir. Bunların dışında, özel olarak batılı ve genel olarak bütün yabancılar için kullanılan *Fan* 番 terimi göze çarpmaktadır. Ayrıca genellikle kuzeyli ve batılı yabancılar için kullanılan *Hu* 胡 adı da Çin tarihinin farklı dönemlerinde Türk, Moğol ve İranî gibi çeşitli kökenlerden gelen halkları adlandırmak için tercih edilmiştir.[1]

* Doç. Dr, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr.

1 T.D. Baykuzu (2012). *Asya Hun İmparatorluğu*. Konya: Kömen Yayınları, 26; E. Ekrem (1995). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri (M.Ö. 2146-318)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 15, 19, 88; K. Ercilasun (2019). *Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hâkimiyet Dönemi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 24; G. Kırilen (2015a). *Eski Çin'in Ötekisi Türkler*. Ankara: Kimlik Yayınevi; A. Onat, S. Orsoy ve K. Ercilasun (2004). *Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B: Hsiung-nu (Hun) Monografisi (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 99, 103. *Di*, *Rong*, *Yi*, *Man*, *Fan* ile *Hu* gibi terimler, genellikle Batı ve ondan etkilenen Türk literatüründe "Barbar" olarak çevrilmektedir. Biz, tıpkı Kırilen gibi bu terimleri "Yabancı" olarak

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN YÜKSELİŞİ

ERKEN DEMİR ÇAĞI VE İSKİTLERİN KÖKENİ SORUNU

İLHAMİ DURMUŞ*

Kavimlerin tarih sahnesine çıkışlarında, başka kavimlerle karışıp, kaynaşmalarında ve bazen büyük bir güç olmalarında göçlerin önemli etkisi olmuştur. Göçler tarih öncesi ve tarihî devirlerde belirli fasılalarla gerçekleşmiştir. Bu göçlerin büyük bir kısmı Asya içlerinden yapılmıştır. Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, MÖ 8. yüzyılın başlarında Hiungnular Çinlilerle ve Choularla savaşmışlardır. Buna sebep olarak Chouların her yerde garnizonlar kurmaları ve Hiungnuların otlaklarının küçülmesi gösterilebilmektedir.[1] İmparator Suan (MÖ 827-782) onlara karşı askeri bir harekette bulunmuştur.[2] Bunun sonucunda Hiungnular Çin sınırlarının batısına kadar çekilmişler ve batıda bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Diğer kabilelerin de batılarında bulunan kabilelere hücum etmeleri çok geçmeden bozkırda müthiş bir göç hareketinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her kabile, yeni otlaklar elde edebilmek gayesiyle batıdaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır.[3]

Bu gelişmelerle birlikte İskitler doğudan batıya doğru kavimlerin birbirlerini sıkıştırmaları sonucunda, tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunların MÖ 8. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine yayıldıkları kabul edilmektedir.[4] Antik yazar Herodotos da konar-göçer İskitlerin Asya'da yaşadıklarını ve Massagetlerle yaptıkları savaşta yenildiklerinden batıya doğru ilerleyerek, Kimmerlerin yaşadıkları coğrafyaya yayıldıklarını bildirmektedir.[5]

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, ilhami.durmus@hbv.edu.tr

1 Eberhard, W. (1987). *Çin Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 38-39.

2 Vernadsky, G. (1943). *A History of Russia,* I. New Haven: Yale University Press, 50.

3 Rice, T.T. (1958). The Scythians, London: Thames and Hudson, 43.

4 Kretschmer, K. (1921). "Scythe". *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft,* II A 1, Stuttgart, 1921, 923.

5 Herodotos, IV, 11.

GEÇ DEMİR ÇAĞI VE SARMATLAR

İLHAMİ DURMUŞ*

Sarmatlar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskitlerden sonra tarih sahnesine çıkan bir bozkır kavmidir. İlk kez adları yazılı kaynaklarda Sauromatae şeklinde geçmektedir. Sauromatae adı Don Nehri'nin doğu tarafında yaşayan bir topluluk için kullanılmıştır. Sarmatae adı ise, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Sauromatae adına göre Sarmatae adı daha fazla topluluğu içine almaktadır. Sauromatae adını taşıyan topluluklar Sarmatae adını taşıyan toplulukların bir kısmını oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle Sauromatae adını taşıyan topluluklara doğudan yeni gelenlerin katılmalarıyla Sarmatae adını taşıyan topluluklar ortaya çıkmıştır. Daha geniş coğrafyanın adı Sarmatia olurken; bu coğrafyaya yayılmış topluluklarda Sarmate adını taşımaya başlamıştır.

Sauromatlar Herodotos'un belirttiğine göre İskitlerle Amazonların karışımından oluşmaktadır.[1] Onun verdiği bilgiler dikkate alındığında Sauromat adı ilk kez ortaya çıkmaktadır. Hippokrates'in vermiş olduğu bilgiler de hem Herodotos'u doğrulamak, hem de eskilik bakımından büyük önem taşımaktadır. Hippokrates, Avrupa'da İskit budununun bulunduğunu, Azak Denizi çevresinde oturduklarını, diğer bodunlardan farklı olduklarını belirttikten sonra, Sauromatlar olarak da adlandırıldıklarını bildirmektedir.[2] Böylece Herodotos'tan sonra, Hippokrates'in de Sauromat adını kullandığı anlaşılmaktadır. Sauromat adı MÖ 5. yüzyılda kavim adı olarak kullanılmaktadır.

Sauromatae ismi Herodotos ve Hippokrates'ten sonraki yazarlarda görülmemektedir. Zamanla Sarmatae ismi kullanılmaya başlanmıştır. Sarmatae ismine ilk kez MÖ 4. yüzyılın sonunda ''Syrmatae'' şeklinde rastlanmıştır. Aynı isim hafif bir şekilde Sarmatae'ye dönüşmüştür. Bu ad Herodotos'un Sauromataesiyle aynı olmayan bir grup topluluk için kul1anılmaya başlanmış-

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, ilhami.durmus@hbv.edu.tr

1 Herodotos, IV, 115-116.

2 Hippokrates, VI, 17.

İSKİT – HUN SANATINDA TARİHSEL DEVAMLILIK

YAŞAR ÇORUHLU*

İskit (Saka) ve Hun (=Hiung-nu /Hsiung-nu) sanatları, genel Türk Sanatı alanının erken devri içinde seçkin bir yere sahiptir. Türk Sanatı, varoluşlarından bu yana, Türk halklarının-boylarının yayıldıkları (ve çeşitli Türk devletlerinin kurulduğu) tüm Orta Avrasya bölgelerinde ve bazen de onların yakın çevrelerinde, uzak geçmişten bugüne yarattıkları sanat eserlerini inceleyen ve Sanat Tarihi'nin bir dalı olan bilim alanının adıdır. Bu alan, bir yanıyla da Türkoloji'nin kapsamı içinde kalmakla birlikte, Sanat Tarihi anlayış ve yöntemleriyle çalışmalarını sürdürmektedir. Türk Sanatı'nın ilk devri olarak Proto-Türk (=Ön-Türk) Sanatı ele alınabilir ve sonraki aşamada ise Erken Devir Türk Sanatı ifadesini kullanabiliriz. Erken Devir Türk Sanatı'nı, "İslâmiyetten Önceki Türk Sanatı" olarak nitelendiren araştırmacılar da vardır, ancak bu ifade, bütün Türklerin kesin bir tarihten sonra tümüyle Müslüman olduklarını ifade ettiğinden veya öteki Türkleri dikkate almadığından dolayı pek de doğru değildir. Dolayısıyla burada kullandığımız "erken devir" tabiri içerisinde bizim ele almaya çalışacağımız İskit ve Hun (=Hiung-nu/Hsiung-nu) dönemleri, Ön-Türk devirlerinden Türk toplulukları çağına geçişin sonlarında yer almaktadır. Sonrasında Türk Sanat Tarihi kronolojisini sırasıyla kurulan büyük Türk devletlerinin ekseninde ele alıyor, bu devletlerin dışında kalan Türk boy ve devletlerini ise ayrı bir bölüm halinde inceliyoruz. İlk Müslüman Türk boy ve devletlerinin ortaya çıkışından itibaren ise Türk-İslam Sanatı'ndan söz ediyoruz. Günümüz Türk Sanatı için de Çağdaş Türk Sanatları ifadesini kullanmak yerinde görünüyor.

Anlaşılacağı üzere çizdiğimiz bu teorik çerçevenin içinde konumuzla ilgili en önemli husus, Ön-Türk devirlerinden İskit ve Hun Sanatı'na nasıl geçildiği konusudur. O halde, öncelikle Ön-Türk Sanatı veya sanatları derken neyi kas-

* Prof. Dr., İstanbul, ycoruhlu64@hotmail.com

Gör. 3

Gör. 4

Gör. 5

Gör. 6

MOĞOLLARIN GÖRÜŞÜNE GÖRE MOĞOLLARIN KADİM ATALARI

ENKHBAT AVIRMED*

Bu makalede günümüz Moğolistan devleti ve devlet tarihçilerinin görüşüne göre "Moğolların kadim ataları kimdir?" sorusu üzerine araştırma yapmaya çalışılmıştır.[1] Moğol tarihçilerine göre "Moğolların ataları kimdir?", "Onların devlet gelenekleri ne zamandan beri devam etmektedir?" soruları üzerinden Moğol ulusu ve tarihçilerinin görüşleri ve cevapları aktarılmaya çalışıldı. Makalenin ana kaynaklarını Moğol devleti tarafından kabul edilmiş araştırma enstitülerinden ve üniversitelerinden bilim adamlarının Moğol hükümeti öncülüğünde yayınlanmış eserleri oluşturmaktadır. Fakat dergi ve konferans tutanakları gibi kaynaklardan yararlanılmadığını belirtmeliyiz. Arkeolojik araştırma çalışmaları arasından da yakın zamanlarda Moğolistan'ın başkenti Ulaanbaatar'da yayınlanmış olanlar arasından seçim yapılmış ve son dönem kazı çalışmalarının sonuçları kullanılmıştır.

Moğolistanda insanlık tarihinin Alt Paleolitik Dönem'e yaklaşık olarak 800.000 yıl öncesine dayandığı, Bayankhongor ili Bayan-Ovoo ilçesinin Nariin Gol-17 ve Bayanlig ilçesinin Tsagaan Aguin buluntularının araştırılması sonucunda kanıtlanmıştır.[2] Fakat Moğol bölgelerinde bulunmuş, araştırılmış mezarlardan en eskisinin Neolitik Çağ'ın son zamanlarına ait olduğu ve Neolitik mezarların en eskisinin de MÖ 4000 yıl öncesine ait olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle Moğol topraklarında yaşayan kadim çağdaki insanlar günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce ölen insanlar için yapılmış bu mezarların varlığına ve onlara duyulan saygı gereği gömme ve yas geleneğine tanıklık ederek somut kanıt oluşturmuşlardır.[3]

* Dr., Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, bataa_hany@yahoo.com

1 Editörtün Notu: Makale, isminden de anlaşıldığı üzere yalnızca Moğol tarihçilik görüşünü bağlamaktadır.

2 Tsogtbaatar, B. Eregzen, G. ve Törbat, Ts. (2016). *Mongolın Arheologın Songomol Öv, Archaeologıcal Selected Relıcs Of Mongolıa I*. Ulaanbaatar. 20.

3 Tsogtbaatar, vd., 2016: 111.

ESKİ ÇİN'DE HUN MİRASI

TİLLA DENİZ BAYKUZU*

Asya Hunlarıyla ilgili en zengin, kıymetli sunularla dolu soylu kurganlar, genellikle Moğolistan'nın merkezi, kuzeyi ve Baykal'ın güney-batısında bulunmuştur. Noin-ula, Tarhan Dağı, İlmova, Cheremkhovo, Barbulag gibi mezar alanları, İvolga, Bayan Ude ve Huni Nehri kenarlarında yer alan 10 kadar şehir kalıntısı bu zengin eserlerin bulunduğu yerlerdir. Bu bölgeler belki de Hun Chanyu Mezarlığı olarak kullanılmıştır. Çünkü Gobi'nin kuzeyinde olduğunu bildiğimiz Chanyu ordası muhtemelen bu civarda olmalıdır. Güneyde ise MÖ IV-MS I. yüzyıla kadar olan süreye ait Hun İmparatorluğu mezarları genellikle Çin sınırları dâhilinde Sarı Irmak boylarında bulunmuştur. Hun İmparatorluğu dönemine ait kültürel kalıntılar Moğolistan'ın tüm topraklarında, Baykal'ın dışındaki bölgelerde, Tuva'da, İç Moğolistan'da, Qinghai Eyaleti'nde 青海, Shanxi 陕西, Shanxi'in kuzeyi, Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinde bulunur.[1]

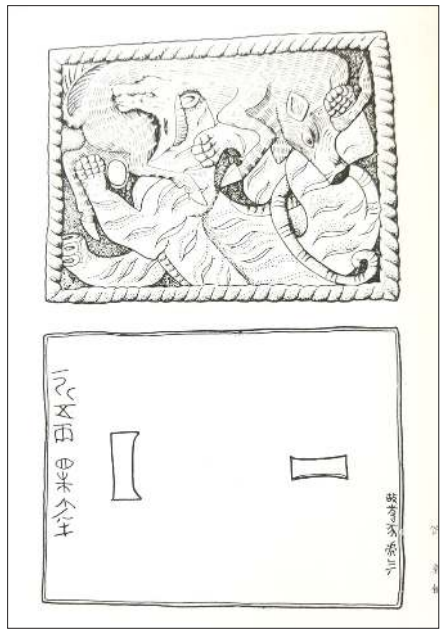
Hun arkeolojisiyle ilgili bilgilerimizin çoğu eski Sovyet Rusya çalışmalarının neticeleridir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan çalışmalarsa hem bu ülkenin uzun yıllar süren kapalı yapısından, hem de dillerinin az bilinmesinden dolayı ülkemizde pek tanınmayan veya az değerlendirilmiş çalışmalar olarak kalmıştır. Oysa Asya Hun İmparatorluğu'nun kurulmasından itibaren Han hanedanı ile siyasi, ticari ve sosyal alanda yakın ilişkiler kurulmuş, yüzyıllar boyunca kimi zaman Çin Seddi duvarları dibinde, kimi zamanda Çin topraklarına girilerek büyük savaşlar, karşılıklı alışverişler yapılmıştır. Ayrıca, siyasi olarak sorunlu dönemler yaşayan Hun boyları zaman zaman büyük kitleler halinde kuzey Çin topraklarına göçmüş veya yerleştirilmişlerdir. Böylece Çin'in kuzeyinde birçok değişik bölgede birçok arkeolojik izler bırakmışlardır.

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, tdenizbaykuzu@trakya.edu.tr

1 Ma, Liqing马利清 (2005). "Cong Kaoguxue Wenhua de Fenbu yu Chuanbo Kan Xiongnu Jiangyu de Bianqian从考古学文化的分布与传播看匈奴疆域的变迁". *Journal of Inner Mongolia University (Humanities and Social Sciences), Neimenggu Daxue Xuebao*内蒙古大学学报, 37 (1), Neimenggu 内蒙古: Renwen Shehui Kexueban 人文社会科学版, 15-22.

Gör. 9

Gör. 10a

Gör. 10b

AYRILIKLAR, İTTİFAKLAR VE YENİDEN DOĞUŞ

DOĞU TÜRKİSTAN'IN ESKİ KAVİMLERİNDEN: YUEZHİ'LER VE TOHARLAR

EGEMEN ÇAĞRI MIZRAK*

Yuezhi'ler ve Toharlar, eski İç Asya tarihinin soy-kökenleri bağlamında en tartışmalı kavimleri olarak kabul edilebilir. Yuezhi'ler ile sıkça özdeşleştirilen Toharlar eldeki dil dökümanları sayesinde günümüzde "kaybolmuş proto indo-europoid" bir lisan konuşan –aynı zamanda soy bakımından da ortadan kalkmış– "gelişmiş-yerleşik", "Avrupai/Europoid" bir ırk olarak kimliklendirilmektedirler. Yuezhi–Tohar aynileştirmesi, bilhassa 1980'lerden günümüze arkeolojik araştırmalardaki artış ve soy-genetik çalışmaları neticesinde yerini farklı hipotezlere bırakmıştır. Arkeolojik malzeme Bronz ve Demir çağlarında Doğu Türkistan'daki (ve Güney Sibirya'daki) Tohar kültür varlığı hususunda zayıf kalırken, erken-dönem kültürel kökleri Çust gibi daha Batı'daki kuşaklara atfedilmiştir. Ana-vatanlarındaki Yuezhi'lerin gerek erken Çin kaynaklarındaki veriler gerekse de en güçlü şekilde kendilerine atf edilen Barköl başta olmak üzere Pazırık ve Tanrı Dağı Kuzey Yolu (kısmen Nanvan tipi) arkeolojik kültür sahalarındaki malzeme bağlamında "saf" göçebe karakterlerinin netleşmesi, Yuezhi – Tohar aynileştirmesini de en azından sosyo-kültürel hayat tarzı bağlamında tamamen ayrıştırmıştır. Şimdi "kaybolmuş" bu kadim İç Asya kavimlerini siyasi tarih, arkeolojik kültür, soy-genetik ve dil yadigarları bağlamında kısaca anlatmaya çalışacağız.

"Yuezhi/Yüeh-chih" etnonimi Çince "Ay klanı/soyu/ırkı" anlamına geliyordu. Yu. Zuev, Çinliler tarafından "Ay" için kullanılan piktogramın aynı zamanda "kadınsal güç, kraliçe, karı (eş)" anlamlarını da taşıması; ana-erkil bir yapıya sahip olduğu düşünülen Yuezhi'lere esasında Çinlier'in "Ay Klanı" derken aynı zamanda onların toplumsal yapısına nispetle "kraliçe-kadın klanı" anlamını da yüklemiş olmalarının muhtemel olduğunu belirtmiştir. Yuezhi [ngiw^{ŋ}ŋt-tśie < *ngi̯wăt-tia] ifadesinin transkripsiyonuyla ilgili olarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniv, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, ecmizrak@nku.edu.tr

KIRGIZ ETNİK OLUŞUMU VE TARİHLERİNİN İLK DEVİRLERİ

SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ*

Kaşgarlı Mahmud'un "Türklerden bir boy dediği" ve Çin kaynaklarında adları "Kien-kun, K'i-ku, Kie-kou, Hsia-chia-sih, Ho-ku-ssu"[1] gibi şekillerde transkripsiyon edilen Kırgızlar, Kök Türkçe yazılı metinlerde "Kırkız",[2] Tibet ve Hotan metinlerinde "Gir-kis", Bizans tarihlerinde "Kherkhis"[3] şeklinde geçmektedir.

Bunun dışında Kırgız isminin menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu adın "Kır" ile "Giz" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş, "kır gezer" anlamında bir kelime olduğu yanında, "kırk" ve "yüz" sayı adlarının kaynaşmasından teşekkül ettiği de ileri sürülmüştür. Kırgız isminin "kırku"dan, yani "kırmızı" ve "yüz" kelimelerinden ibaret olduğu da söylenir. Bir Hakas-Kırgız hikâyesinde ise onlar "kır saçlı" bir kadına bağlanıyorlar ki, buna binaen de Kırgız "kır/ak saçlı kız" demektir.[4] Bununla beraber

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü sgomec@yahoo.com

1 Chavannes, E. (1903). *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*. Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient, 29; Barthold, V.V. (1927). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. İstanbul, 28; Eberhard, W. (1942). *Çin'in Şimal Komşuları*. (Çev. N. Uluğtuğ). Ankara: TTK Yayınları, 67-69; Pulleyblank, E.G. (1990). "The Name of Kirgiz". *Central Asiatic Journal*, 34 (1-2), 98-99; Golden, P.B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. O. Karatay) Ankara: Karam Yayınları, 144-145.

2 Kök Türkçe yazılı belgelerde Kırgız adını şimdilik Köl Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk, Şine Usu, Suci, Kemçik Kaya-Başı Yazıtlarında görmek mümkündür.

3 Uray, G. (1981). "L'Emploi du Tibetain dans les Chancelleries des etats du Kan-Sou et de Khotan Posterieurs la Domination Tibetaine". *Journal Asiatique*, CCLXIX, 85-88; Dobrovits, M. (2006). "Kırgız Adının Batı Kaynaklarında İlk Anılması". *Globalization and Turkic Civilization*, 143.

4 İmamî'nin yazdığı Han-nâme'deki rivayetlere göre ve Çingiz Han'dan sonra düzülen Türk-Özbek şecerelerinde, Oguz Han'ın vezirlerinden biri olan Kimerî'nin soylarından ve Kıyat'ın torunlarından olan Buyan Han'ın dört nikahlı karısı ve bunların da kırk tane kuması vardı. Buyan'ın hiç oğlu yoktu. Kendisi sürekli erkek evlat istemiş, ama Tanrı ona hep kız vermişti.

TÜRKLERDE İLK BOY YAPILARI: TÖLÖSLER

SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ*

Türk tarihinin bilinen en eski devirlerinin anlatıldığı Çince vesikalara baktığımızda, neredeyse MÖ 30. asırdan itibaren Türk-Hunlara değinildiği görülür. Bununla beraber bu belgelerde siyasi bir devlet yapısına ulaşmış Hunlar anlatılırken beş büyük sülaleleri olduğu söylenir[1] ki; meşhur Börü Tonga (veya Tokta/Mo-tun) Kagan, Çin imparatoruna MÖ 176 tarihinde gönderdiği mektupta, "Tanrı'nın izniyle Çin ülkesinin kuzeyindeki yirmi altı ülkenin hepsi artık Hun oldu. Batı ve güneyde yay çeken halklar tek bir aile haline geldi. Kuzey topraklarında asayiş sağlandı. Şimdi askerlerimi dinlendirmek, atlarımı da beslemek istiyorum"[2] diyordu. Herhalde bunların içinde yabancı halklar da vardı ve önemli bir kısmı artık büyük kabile ya da bodun düzeyine gelmiş, Türk topluluklarıydı. Hem Çin kaynaklarını hem de Türkçe belgeleri incelediğimizde Ogur, Tölös, Ting-ling ve T'ieh-le (T'ie-le/Kao-che)[3] adlarıyla gördüğümüz (belki çok eskilerde Ti, Tik)[4] bu topluluğun biz aynı olduğunu düşünmekteyiz.

Türkçe adları Tölös olan bu teşkilatsız Türk gruplarının, yukarıda da geçtiği üzere değişik Çin yıllıklarında "Ting-ling, T'ie-le" ve "Kao-che"[5] gibi isimler-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, sgomec@yahoo.com

1 Gömeç, S.Y. (2012). *Türk-Hun Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 15-22.

2 Gömeç, 2012: 87-89.

3 Ting-ling sözünün ilk ve T'ie-le'nin ikinci hecesi tıpkı Türk kelimesinin manalarından birisi gibi "güçlü, dayanıklı, sağlam, halk, yöneten" anlamlarına gelmektedir. bk. Yıldırım, K. (2010). *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Otopsi Yayınları, 181, 290.

4 Mesela "ti" imi için "kök börü", "insan" ve "ateş" işaretlerinden meydana geldiğine dair ilginç bir iddia vardır. bk. Kırilen, G. (2015). *Göktürklerden Önce Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 12-13.

5 Çin yıllıkları Kao-chelarla eski Ti, T'ie-le, T'ieh-le, Ting-linglerin aynı olduğunu, sonradan kendilerine bu ad verildiğini (belki arabalarından dolayı) söyler (bk. Chavannes, E. (1903). *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*. Petersburg: 87; Kırilen, 2015: 61-62). Onların menşeleriyle alâkalı anlatılan Kızıl Tiler ise yine Güney Türkleri veya Hunları olmalıdır.

KÖKEN BİRLİĞİ AÇISINDAN ASYA VE AVRUPA HUNLARI

MUSTAFA GAZEL*

Fransız Sinolog J. de Guignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux* (1756-1758) adlı eseriyle Xiongnu-Hun özdeşliği teorisini ortaya koymuştur. Bu teoriye göre, Asya'daki Xiongnular ile Avrupa'daki Hunlar aynı kavimdir. De Guignes'in teorisi, XX. yüzyılın ortalarına kadar hâkim görüş olarak kalmıştır. Bu tarihten itibaren özellikle O.J. Maenchen-Helfen'ın itirazlarının etkisiyle Xiongnu-Hun özdeşliği teorisinin geçerliliği sorgulanmıştır. Son yıllardaki çalışmalarıyla É. de la Vaissière, Xiongnu-Hun özdeşliği teorisine olumlu katkı sağlamıştır.

Geç Roma Kaynakları

Roma kaynaklarında, Hunların kökenine dair ilk bilgileri, IV. yüzyıl tarihçileri Ammianus Marcellinus ve Eunapius vermektedir. Ammianus'un kaydı şu şekildedir: "Buz tutmuş okyanusun yanındaki Azak Denizi'nin ötesinde yaşayan ve eski kaynaklarda kendileri çok az bilinen Hunların halkı vahşilik konusunda her türlü aşamayı geçer.".[1] Ammianus'un kaydından Hunların Azak Denizi'nin doğusunda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bunu, VI. yüzyıl tarihçilerinden Agathias'ın kaydı ile teyit etmek mümkündür: "Eski zamanlarda Hunlar, Don Nehri'nin kuzeyinde yer alan Azak Gölü'nün doğusundaki bölgede yaşarlardı.".[2]

Ammianus'un Hunların kökeninin kesin olarak bilinmediğine dair itirafı, Eunapius'ta da görülmektedir: "…Avrupa'yı istila ettikleri ve İskit kavmini mağlup ettikleri sırada nerede yaşamakta oldukları ve kökenleri hakkında kimsenin söyleyebilecek kesin bir şeyi olmadığı."...[3] V. asır tarihçilerinden

* Arş. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Ammianus, *Res Gestea*, XXXI. II. 1

2 Agathias, *Historiae*, V. XI. 2

3 Eunapius, Fragman, 41.

GÖK-TÜRK ÇAĞINDA TÜRK BOYLARI

KÜRŞAT YILDIRIM*

Türk bozkır devletleri birer boylar birliğidir. Bu bakımdan bir yönüyle devletler tarihi olan Türk tarihini anlayabilmek için boyları iyi bilmek lazımdır. Tarih boyunca devlet adamlarımızın en önemli işlerinden birisi içeride boy birliğini sağlamak olmuştur. Bu birlik sağlandığında devlet yükselmiş, çözülmeler olduğunda çöküşe doğru gidilmiştir. Bilinen tarihimizde boyları bir araya getiren ilk büyük devletimiz, Mete tarafından MÖ 209'da kurulan Büyük Hun Devleti idi. Bundan önce de kaynaklarda çeşitli boylar ve uruklar anlatılmaktadır ancak ulaştığımız bilgiler çok anlaşılır değildir. Mete'nin birleştirdiği boylar ve uruklar sayesinde devlet inişleri ve çıkışlarıyla yaklaşık beş yüzyıl yaşamıştır. Devletin dağılmasından sonra ise boylar dört bir yana dağılmışlardır. Türk boyları ve akrabaları tekrar toparlanmak için ancak MS V. yüzyılı bekleyeceklerdir. Çinliler bu boyları aynı görmüş, hepsine önce Gaoche 高車 ("Yüksek Arabalı"), Gök-Türk çağına doğru ise Tiele 鐵勒 adını vermişlerdir; hatta Çince Tiele sözünün *Türk* sözünün karşılığı olduğuna yönelik görüşler dile getirilmiştir, çünkü V. yüzyılda İdil Irmağı kıyılarından Çin'e uzanan bütün Türk boyları artık bu adla anılmıştır.[1] Gök-Türk Kağanlığı kurulurken ilk iş olarak boyları kendisine katmıştır. Adlarının *Töles/Tölis*, *Tegrek* gibi çeşitli Türkçe karşılıkları olduğu düşünülen Tiele'lardan öncelikle 50 bin aile, Gök-Türk Kağanlığı'nın kurucusu Bumın Kağan'a bağlanmıştır, daha sonra başka boylar da yeni kurulan devlete katılmıştır. Gök-Türklerin zayıflaması, Sir Tarduş'ların Türk bozkırlarına hâkim olmalarının ardından boylar 617-618 yıllarından sonra nispeten serbest hareket etmeye, Sir Tarduş'ların çöküşünü müteakip 647'den sonra Çin sarayına gelip tabi olmaya başlamışlardır. Çin'de

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, kursatyildirimtr@yahoo.com

1 Ögel, Bahaeddin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 6-7; Taşağıl, Ahmet (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 3-4.

GÖK-TÜRKLER DÖNEMİNDE TÜRK BOYLARI

	Boy Adı (Çince)	Boy Adı (Türkçe)	Yer	Nüfus	Asker	Bilinen Beyleri	Türk Unvanları	Çin Unvanları
1	Alan 阿蘭	-	Doğu Roma'nın (?) doğusunda	Birkaç urugla birlikte 20 bin	-	-	-	-
2	Baixi 白霫	-	Aozhi 奥支 Irmağı kıyıları ve Lingxing Dağı	-	10 bin	Lihanzhu 李含珠; Juedu 厥都	Erkin	Cishi 刺史 ("Bölge Şefi"); Askeri Vali
3	Baximi 拔悉蜜; Bilaguo 弊剌國	Basmıl	Beşbalık'ın kuzeyi, Baykal'ın güneyi, Kırgızların güneydoğusunda	3 bin küsur hane	-	Ashina Shi 阿史那施 (Hela 賀臘 Bilge (Pijia 毗伽)	Tarkan, Kağan	Sol Ordu Muhafız Generali
4	Bayegu 拔也古; Bayegu 拔野固; Bayigu 拔曳古	Bayırku	Tula Irmağı'nın kuzeyinde, Pugu'ların	60 bin	10 bin	Qulishi 屈利失	Erkin; İlteber; Büyük İlteber; Tutuq	Sağ Ordu Muhafız Büyük Generali; Askeri Vali
5	Bayeweikeda 拔也未渴達	-	İdil (?) Irmağı kıyılarında	-	Birkaç boyla birlikte 30 bin	-	-	-
6	Beirujiuli 北褥九離	-	Doğu Roma'nın (?) doğusunda	Birkaç urugla birlikte 20 bin	-	-	-	-
7	Bigan 比干	-	İdil (?) Irmağı kıyılarında	-	Birkaç boyla birlikte 30 bin	-	-	-
8	Bohu 撥忽	-	İdil (?) Irmağı kıyılarında	-	Birkaç boyla birlikte 30 bin	-	-	-

MOĞOLİSTAN'DA GÖKTÜRK VE UYGUR DÖNEMLERİNE AİT ARKEOLOJİK BULGULAR

BATTULGA TSEND*

Moğolistan, zengin arkeolojik bulgularıyla bozkır medeniyetinin kadim beşiklerinden biridir. Göktürk ve Uygur dönemlerine ait buluntular; yerleşim kalıntıları, sunaklar, tapınma alanları, kaya resimleri, tamgalar ve yazılı anıtlar olarak sıralanabilir. Bozkır sanatını en iyi tanımamızı sağlayacak olan başlık mezarlıklardır; bu sebeple, makalenin ilk bölümünde özellikle son yıllarda kefedilen mezarlara ve bu mezarlardan çıkarılan eserlere değineceğiz. İkinci bölümde ise şehir kalıntılarını konumları ile kısaca tanıtacağız.

Moğolistan'da Göktürk ve Uygur dönemlerine ait mezarlar 3 başlık altında değerlendirilebilir: 1) Soylulara ait mezar külliyeleri ve yer altı mezarları, 2) Atlı mezarlar, 3) Kaya mezarları.

1) Soyluların Mezar Külliyeleri ve Yer Altı Mezarları

Çarlık Rusyası döneminde kurulmuş olan Rus Coğrafya Derneği'nin araştırma ekibi tarafından hazırlanan çalışma raporu sayesinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Moğolistan coğrafyasında bulunan Göktürk ve Uygur dönemlerine ait mezar külliyeleri ve insan figürlü taşlar hakkında ilk bilgiler dünyaya yayılmaya başlamıştır.

Orta Asya bölgesini çalışan ünlü bilim adamı G.N. Potanin 1876-1878 yılları arasında Altay Dağları ve Batı Moğolistan'da çalıştı. Bayan-Ölgii bölgesindeki Dayan Gölü çevresinde oldukça özel bir yapıya sahip insan figürlü taşlar, geyikli taşlar ve diğer anıtları keşfetti. Bunun yanı sıra Zavhan aymağa bağlı Aldarhaan sum bölgesinde yer alan Möngöt Hyasaa adlı yerde, üzerine dört insan figürü kazınmış olan taşın el kopyalarını çıkarttı. G.N. Potanin döneminde yürütülen bu çalışmalar, Göktürk ve Uygur dönemlerine ait anıt mezarlar yahut insan figürlü taşlar üzerine yapılan ilk çalışmalar arasındadır (Potanin, 1881: 64-74).

Rus Coğrafya Derneği, Doğu Sibirya Şubesi tarafından görevlendirilen Ya.V. Yadrintsev yönetimindeki ekip tarafından, 1889 yılında Orhun Vadisi'nde bu-

Gör. 12

Gör. 13

KAO-CH'E BOYLARI

ERKİN EKREM*

Kao-ch'e Problemi

Kao-ch'e 高車 adı, onlara çağdaşı oldukları Çinliler tarafından verilmiştir. Çin kaynaklarında boylar birliği olan Kao-ch'e boylarının ataları kadim Kızıl Tilere 赤狄 bağlanmaktadır.[1] Kızıl Tiler, MÖ 774 yılında Çin kaynaklarında zikredilmiş olan[2] ve Çin'in kuzeyinde yaşamış olan Ti ya da Kuzey Tiler 北狄 Topluluğu'nun içinde yer almaktaydı. MÖ 628 yılında Kuzey Tiler bölünmüş ve Kızıl Tiler, Ak Tiler 白狄 ve Uzun Tiler 長狄 olarak üçe ayrılmıştı.[3] Bazı Çin kaynaklarında Beyaz Tiler Pai-ti 白翟 ve Kızıl Tiler de Ch'i-ti 赤翟 şeklinde yazılmaktadır.[4] Ti 翟 karakteri yırtıcı kuşun adıdır ve Tilerin totemi olabilir.[5] Kızıl Tiler altı urugdan oluşmaktaydı.[6] MÖ 588 yılında hâkimiyetleri yıkılmıştı.[7] Çin kaynaklarında Kızıl Tilerin MÖ 13. yüzyılın başında Çin'in kuzeyinde yaşamış olan Kui-fang 鬼方[8] ile akrabalık ilişkileri olduğu belirtilmektedir.[9] Tilerin Ting-linglerin ataları olduğu konusunda araştırmacılar hemfikirdirler.[10]

Çin kaynaklarına göre, Kao-ch'e adı başlangıçta Ti-li 狄歷 diye adlandırılıyordu, kuzeyliler (yani Çinli olmayanlar) ona Ch'i-le 勅勒/敕勒 (**t'i̯ək-lək*, **ti̯ək-lək*,

---

* Doç. Dr., Hacettepe Ünversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, eekrem@hacettepe.edu.tr

[1] 魏收,《魏書》卷 103 <高車傳> , 北京:中華書局, 1974: 2307; 李延壽,《北史》卷 98 <鐵勒傳>, 北京:中華書局, 1974: 3270. Kızıl Tiler hakkındaki araştırmalar için bakınız Ekrem, 1995: 80-87.

[2] 段連勤,《北狄族與中山國》, 石家莊: 河北人民出版社, 1982: 23.

[3] 段連勤,《北狄族與中山國》, 1982: 63.

[4] 阮元審定, 盧宣旬校, 《春秋左傳注疏卷六十》, 《重刊宋本十三經注疏附校勘記》, 臺北:藝文印書館, 1981: 1063 下; 司馬遷, 《史記》卷十四 <十二諸侯年表第二>, 北京:中華書局, 1959: 619; 司馬遷, 《史記》卷 110 <匈奴列傳>, 1959: 2883; 班固, 《漢書》卷 94a <匈奴傳>, 北京:中華書局, 1962: 3746.

[5] 段連勤,《北狄族與中山國》, 1982: 2-3.

[6] 段連勤,《北狄族與中山國》, 1982: 25-28.

[7] 段連勤,《北狄族與中山國》, 1982: 67.

[8] 阮元審定, 盧宣旬校, 《周易注疏》卷 6, 《重刊宋本十三經注疏附校勘記》, 1981: 136b 上.

[9] 阮元審定, 盧宣旬校, 《春秋左傳注疏》卷第 15 第 23 年, 1981: 251 上. Kui-fang ve Kui-fang sonrası Türk boylar için bakınız 王國維, <鬼方昆夷玁狁考>, 王國維,《觀堂集林》卷十三<史林五>, 北京: 中華書局, 1961: 583-605. Kui-fang Boyu hakkında bakınız Ekrem, 1995: 28-31.

[10] 姚薇元, 《北朝胡姓考》北京: 中華書局, 1962: 310-314; 馬長壽, 《北狄與匈奴》, 北京: 生活・讀書・新知三聯書店, 1962: 1, 2.

UYGUR BOYU'NUN MENŞEİ

ERKİN EKREM*

Uygur adı Türkçe olarak Orhun Yazıtlarında Uygur (Bilge Kağan Yazıtı D 37-38) veya On Uygur (Şine Usu Yazıtı K 3) şeklinde yazılmıştır. Bilge Kağan 33 yaşında iken yani 716 yılında "Uygurların Elteberi yüz kadar adamla doğuya doğru kaçıp gitti"[1] bilgisi bulunmaktadır. Çin kaynaklarında da benzer bilgiler geçmektedir. Mo-ch'uo Kağan öldürüldükten sonra, 716 yılının altıncı ayında Uygurlardan Yi-chien 移健/夷健 Elteber 頡利發 ve Tongra 同羅, Hsi 霫 (Ak Hsi), Bayırgu 勃曳固, Bugut 僕固 gibi boylar T'ang Sülalesi'ne sığınmıştı.[2] Gök Türkler döneminde T'ieh-le Topluluğu'na mensup olan boyların reislerinin unvanlarının çoğu İrkin/Erkin ve Elteber'dir.[3] 718 yılının ikinci ayında T'ang Sülalesi Gök Türklerden kaçıp gelen T'ieh-le boylarını Gök Türklere karşı kullanmak için tertip etmişti.[4] Bu, Şine Usu Yazıtı'nda "On Uygur-Dokuz Oğuz" (K 3) şeklinde geçmektedir.[5] 745 yılında On urugdan oluşan Uygur Boyu ile Oğuzlar, birlikte, Ötüken'de hâkimiyeti oluşturmuştu.

* Doç. Dr., Hacettepe Ünversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, eekrem@hacettepe.edu.tr

[1] Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988: 8-9, 36-37.

[2] 劉昫,《舊唐書》卷 8 <唐玄宗李隆基本紀開元四年>, 北京: 中華書局, 1975: 176; 歐陽修,《新唐書》卷 217 上 <回鶻傳上>, 北京: 中華書局, 1975: 6114; 司馬光,《資治通鑑》第 211 卷 <唐玄宗開元四年六月>, 北京: 中華書局, 1956: 6719.

[3]《舊唐書》卷三 <太宗李世民本紀貞觀二十年>, 1975: 59.

[4]《資治通鑑》第 212 卷 <唐玄宗開元六年二月戊子>, 1956: 6732; 王欽若,《冊府元龜》卷 992《外臣部·備禦五》, 北京: 中華書局, 1994: 11651 下.

[5] Orkun, 1987: 164.

SABİRLER

ALİ AHMETBEYOĞLU[1*]

5. ve 6. yüzyıllarda Batı Sibirya ile Kafkasların kuzey bölgesinde mühim tarihî rol oynayan Türk topluluğu Sabirler; Bizans kaynaklarında Sabar, Sabeir, Saber, Sabir, Savir; Ermeni, Süryani, İslam kaynaklarında ise Svâr, Sbar, S(a) bir Savir, Suvar, Sabir, Sibir, Sebir vb. olarak yer almaktadır. Sabirlerin Slav, Moğol veya Fin-Ugor menşeli oldukları iddia edilmiş ise deTürk oldukları tarih, dil ve kültürlerine dair çalışmalarla anlaşılmıştır. Türkçe ile açıklanabilen Sabar kelimesi "sab+ar"dan meydana gelmiş olup "sapan, yol değiştiren, başıboş kalan, serbest" manasına gelmekte olup Türk ad verme geleneğine uygundur. Ayrıca Sabirlere ait şahıs adları da Türkçedir (Balak, İliger, Boğarık gibi).[2]

Sabirlerin Türkistan'daki tarihleri ve coğrafi konumları hakkında ne Batı nede Doğu kaynaklarında bilgi bulunmaması sebebiyle ilk dönemleri pek bilinmemektedir. Modern dönemde yapılan kısıtlı sayıdaki çalışmalarda Sabirlerin batıya göç etmeden evvel Asya Hunlarına bağlı topluluklardan birisi oldukları, Tanrı Dağlarının batısı ile İli Nehri arasındaki sahada yaşadıkları,[3] Türkistan'da herhangi bir ana kütleden koptukları, batıya göç etmeden önce İli Nehri sahası ve Cungarya bölgesinde[4] yaşadıkları, kültür ve teknoloji seviyesi hayli yüksek Turfan civarında oturdukları ve ileri harp tekniklerinin temellerinin buraya dayandığı,[5] Kazakistan bozkırlarında bulundukları düşünülmüştür.[6] II. yüzyıl coğrafyacısı Ptolemeus'un bahsettiği İtil boylarında

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü ahmetbey@istanbul.edu.tr

2 Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 157; Üren, U. (2019). Sibirler, *Ortak Türk Tarihi II*. O. Karatay - B.A. Gökdağ- S.Y. Gömeç (Edt.). Ankara: Yeni Türkiye Yayıncılık, 252.

3 Baştav, Ş. (1941). "Sabir Türkleri". *Belleten,* 17-18, 54-55; Kafesoğlu, 1997:157-158.

4 Czeglédy, K. (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri.* (Çev. Erdal Çoban). İstanbul: Özne Yayınları, 77.

5 Baştav, 1941: 59.

6 Rásonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 77.

OGUR BOYLARI

ALİ AHMETBEYOĞLU*

Ogurların batıya göç etmeden evvelki ilk dönem tarihlerine dâir sarih malumat bulunmamaktadır. Ogurların; Baykal Gölü'nün batısından Güney Sibirya'ya Yenisey Havzası'na kadar olan bölgeye yayılan, sincap derisinin kıymet sayıldığı dönemlerde ticaretle meşgul olan, Güney Sibirya Baykal Gölü havalisinde MÖ 203-200 yılları arasında Hunlar tarafından hakimiyet altına alınan Ting-ling boylar birliğinin batı grubundan neşet ettikleri ve İrtiş Nehri'ne doğru uzanan sahada yaşadıkları düşünülmüş, Tanrı Dağları havalisini yurt tutmuş Wu-sun'ların devamı olduğu iddia edilmişse de tarihlerinin farklı mecralarda cereyan etmesinden dolayı bu görüş pek destek bulmamıştır.[1] Ayrıca Ting-ling'lerin güney kolu olabileceği söylenilen Ho-chie boyunun Ogurların ataları olma ihtimali de seslendirilmiştir.[2] Diğer yandan MÖ 1300 yıllarında en yüksek seviye ulaşan Bronz Çağı'nın Abaşevo ve Andronova gibi iki büyük kültürünün asıl kısmının Ting-ling ve Ogur sahasında bulunduğu anlaşılmıştır.[3] A. Taşağıl Ogurların Doğu Avrupa'ya göç etmeden evvel üç ayrı kütle halinde bulunduklarını; birinci kütlenin Sır Derya-Çu ırmakları arasında, ikinci kütlenin Emba Nehri havzası yani Kuzey-batı Kazakistan bozkırlarında, üçüncü kütlenin ise Yayık Irmağı civarında yaşadığını; birinci kütlenin Yedisu bölgesinin güneyi, Sır Derya'nın kaynağı ve Çuy nehirlerinin Issık Göl bölgelerine doğru uzanan kısımlarında bulunan zümresi Onogurları, ikinci kütlenin Otuzogurları, üçüncü kütlenin ise Dokuzogurları meydana getirdi-

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü ahmetbey@istanbul.edu.tr

1 Taşağıl, A. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları. Ankara: TTK Yayınları, 7, 13-14; Onat, A., Orsoy, S., Ercilasun, K. (2004). Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm Hsiung-nu (Hun) Monografisi. Ankara: TTK Yayınları, 9; Maenchen-Helfen, O. J. (1939). "The Ting-Ling". Harvard Journal of Asiatic Studies, 4 (1), 77-86.

2 Kafesoğlu, İ. (1985). Bulgarların Kökeni. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 4; Taşağıl, 2013: 14.

3 Yıldırım, E. (2017). Andronovo Kültürü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 153-158.

AVARLARIN ATLI DEFİN ÂDETLERİNİN ORTA ASYA KÖKENLERİ

CSİLLA BALOGH*

Giriş

Doğu-Batı yönündeki büyük kavimler göçünün bir dalgası 552'de Türklerin Orta Asya'da büyük bir göçebe imparatorluk kurmasıyla başladı. Yazılı kaynaklar ve son zamanlarda yapılmış genetik araştırmalara dayanarak[1] Göktürklerden kaçan Juan-Juanların, daha sonra Avarlar olarak bilinen bir halkın temel unsurlarından biri olabileceğini düşünüyoruz. Kaçışlarının ilk durağı muhtemelen Hazar Denizi'nin doğusundaki Heftalit İmparatorluğu'ydu. Türkler tarafından 557'de mağlup edilen Heftalitlerin bir kısmı Avarlar ile birlikte batıya kaçmak zorunda kaldı. Bazı görüşlere göre Bizans kaynaklarında Avarların isimleri olarak geçen halk isimleri *"uar"* (= avar) ve *"hion"* (= hun) Avarları oluşturan iki topluluğa işaret ediyor.[2] Batıya kaçanlara Doğu Avrupa steplerinde Ogur etnik gruplar da katıldı: Tarniah, Kotrager, Zabender, Kutrigur ve Onogur unsurları.[3]

Avarların batıya göçünün yazılı kaynaklar tarafından belirtilen her önemli noktası arkeologlar tarafından doğrulanmıştır, çünkü Avar arkeoloji materya-

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Böl. csillabal@gmail.com

1 Csáky, V. ve diğ. (2020). "Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin". *Scientific Reports,* 10:948 (www.nature.com/articles/s41598-019-57378-8).

2 Czeglédy, K. (1969). "*Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig"*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 84–117.

3 Ligeti, L. (1986). "A pannóniai avarok etnikuma és nyelve". *Magyar Nyelv*, LXXXII, 133–136.

ERKEN KIPÇAKLAR VE TATARLAR

DİNÇER KOÇ*
KÜRŞAT YILDIRIM**

Türk tarihinde derin izler bırakan boylardan biri olan Kıpçaklar ile Türk-Moğol boylarının müşterek adları olarak kaynaklarda sıklıkla karşılaşılan Tatarlar üzerinde durduğumuz bu yazımızda genel bir değerlendirme yapmaya ve bazı tespitlerde bulunmaya gayret edilecektir.

Kıpçaklar

Ortaçağ'da Avrasya'nın engin bozkırlarında önemli rol oynayan bir Türk topluluğu olarak Kıpçakların veyahut onlarla kastedilen boyların genel adlandırılması hususu oldukça karışık bir meseledir. Onlar Türklerin adlandırdıkları gibi İslam dünyası, Güney Kafkasya'nın Hristiyan halkları (Gürcüler ve Ermeniler) ve Yüan Hanedanı iktidarı devri Moğol ve Çinlilerince de Kıpçak (Arap-Fars kaynaklarında Hifcâh, Kifcâk vb;[1] Ermenice Khardeş,[2] Gürcüce Qivč'aq,[3] Moğolca Kibčaġ, çoğulu Kibča'ut, Kibčaġ, Kibča'ud; Çince Qincha/Kimča(q) vb.) olarak karşımıza çıkmaktadır.[4] Aynı ad Macarlarca "Kun",[5] Bizanslılar ve diğer bazı batılı kavimler tarafından Kuman/Κουμανοι/Κόμανοι (Kumanos, Kumanoi, Comani, Cumanus, Kumani) şeklinde zikredilmektedir.[6] Kuman Latinceye Pallidi ve Almancaya Falones, Phalagi, Valvi ve Valwen varyantlarıyla çevrilmiştir.[7] Böylelikle aynı etnik unsuru ifade eden Kıpçak ve Kuman adlandırması yaygın olarak kullanılmıştır.[8] Bu yüzden tarih lite-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. dincerkoc23@gmail.com
** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, kursatyildirimtr@yahoo.com

1 *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, 2001: 24, 25, 27, 60, 101, 127, 154, 186, 193; *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, 2004: 38, 277, 365.
2 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 2000: 91.
3 Mroveli, 1996: 23.
4 Golden, 2013: 281.
5 Rasonyi, 1942: 126; Pritsak, 1982: 321-335.
6 Moravcsik, 1958: II, 167-168.
7 Vásáry, 2008:19; Kafesoğlu, 1997: 179; Golden, 2013: s.282.
8 Rasovskiy, 2016: 13-14; Pritsak, 1982: 321-335.

ERKEN OĞUZLAR

HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ*

Oğuzlar, Türk tarihinde çok büyük roller oynamış ve aralarında Selçuklular ile Osmanlıların da bulunduğu pek çok büyük devlet kurmuş bir Türk *bodun*'u yani halkı, kavmidirler.[1] Buna rağmen gerek Oğuzların kökenleri gerekse de

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr

[1] Oğuzlar hakkında bk. Agacanov, S.G. (2002). *Oğuzlar*. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları; Aksoy, E. (2002). "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilâtına Bir Bakış". *Türkler*. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.). 2. Ankara: YTY, 316-320; Cahen, C. (1991). "Ghuzz". *EI*. B. Lewis, Ch. Pellat ve J. Schacht (ed.). II. Leiden: E.J. Brill, 1106-1110; Erkoç, H.İ. (2020a). "Kırgızlar, Türgişler, Karluklar ve Oğuzlar". *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. Ahmet Kanlıdere ve İlyas Kemaloğlu (haz.). İstanbul: ÖN, 125-133; Golden, P.B. (1972). "The Migrations of the *Oğuz*". *Archivum Ottomanicum*, 4, 45-84; Golden, P.B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 205-211, 216-218, 269-270; Golden, P.B. (2012). "*Oq* and *Oğur ~ Oğuz*". *Turkic Languages*, 16/2, 155-188; Golden, P.B. (2018a). "*Oğuzların* Göçleri". Hayrettin İhsan Erkoç (çev.). *DOOÜA*. Tevfik Orçun Özgün (ed.). Ankara: GK, 65-99; Golden, P.B. (2018b). "*Oḳ* ve *Oġur ~ Oġuz*". Hayrettin İhsan Erkoç (çev.). *DOOÜA*. Tevfik Orçun Özgün (ed.). Ankara: GK, 9-47; Gündüz, T. (2002). "Oğuzlar / Türkmenler". *Türkler*. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.). 2. Ankara: YTY, 263-276; Hamilton, J. (1962). "Toquz-Oγuz et On-Uyγur". *Journal Asiatique*, CCL, 23-61; Hamilton, J. (2018). "Toḳuz-Oġuz ve On-Uyġur". Yunus Koç ve İsmet Birkan (çev.). *DOOÜA*. Tevfik Orçun Özgün (ed.). Ankara: GK, 111-150; Kafesoğlu, İ. (2002). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: ÖN, 150-156, 183-184; Kalkan, M. (2018). "Kırgızlar, Türgişler, Karluklar ve Oğuz Yabgu Devleti". *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Muhammed Bilal Çelik (ed.). Ankara: NAYED, 122-125; Özcan, A.T. (2018). "Doğu Avrupa'da Türkler". *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Muhammed Bilal Çelik (ed.). Ankara: NAYED, 146-148; Sümer, F. (1958). "X. Yüzyılda Oğuzlar". *AÜDTCFD*, XVI/3-4, 131-162; Sümer, F. (1964). "Oğuzlar". *İA*. 9. İstanbul: MEB, 378-386; Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı; Sümer, F. (2002). "Oğuzlar". *Türkler*. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.). 2. Ankara: YTY, 289-315; Sümer, F. (2007a). "Oğuzlar". *TDVİA*. 33. İstanbul, 325-330; Şalbayev, A. (2005). *Oğuzların Göçleri ve Yayılmaları (Başlangıçtan (VII. Yüzyıl) XIII. Yüzyıla Kadar)*. BDT. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı; Taşağıl, A. (2002). "İslam

KÖKLER

YAY ÇEKEN KAVİMLERİN ŞAFAĞI

DİL, ARKEOLOJİ, TARİH, ANTROPOLOJİ VE ETNOGRAFYA IŞIĞINDA ALTAY HALKLARININ KÖKENİ

III. CİLT
ANTROPOLOJİ VE ETNOGRAFYA

Hazırlayan
SERGEN ÇİRKİN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1741
KÜLTÜR SERİSİ: 973

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-168-2 978-625-408-165-1 (Tk)

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı ve Cilt : VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

ANTROPOLOJİK KÖKLER

TARİHÎ VERİLER IŞIĞINDA YERLİ SİBİRYA HALKLARI
İLYAS TOPSAKAL 9

POPÜLASYON GENETİĞİ ALTAY DİL AİLESİ TEORİSİNE DAYANAK OLABİLİR Mİ?
DENİZCAN DEDE VE ESAT ZAHİD ÖZCAN 47

MACAR OVASI'NIN AVAR VE MACAR YURT TUTUŞ DÖNEMİ'NDEKİ TARİHSEL VE ANTROPOLOJİK GÖRÜNÜMÜ KISA BİR ÖZET
ANTÓNIA MARCSİK VE BALÁZS TİHANYİ 99

ALTAY HALKLARININ ORTAK BİLİNÇALTI: ŞAMANİZM

KÖKEN AİDİYETİ AÇISINDAN TOTEMİZM VE ATALAR KÜLTÜ İNANCI
KÜBRA YILDIZ ALTIN 119

SİBİRYA VE ALTAY'IN TÜRK DİLLİ HALKLARINDA ŞAMANİZM İNANCI
ATİLLA BAĞCI 145

ASYA VE SİBİRYA HALKLARINDA ŞAMANLARIN KUTSAL GİYSİ TASARIMLARI: BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR BAĞLAMINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM
KEVSER GÜRCAN 185

SİBİRYA ŞAMANİZMİNDE HİNT VE BUDİST İZLERİ
CEMİL KUTLUTÜRK 247

SAHA (YAKUT) TÜRKLERİNİN GELENEKSEL İNANIŞLARINDA HRİSTİYANLIK İZLERİ
ÜMİT ŞAHİN 269

ESKİ TÜRKLERDE GÖK - TANRI
DURMUŞ ARIK 285

YAŞAYAN TÜRK HALK İNANMALARINDA BÜYÜ
YAŞAR KALAFAT 317

DÜNYA GÖRÜŞÜ VE YAŞAM

BOZKIR HALKLARINDA DEVLET FİKRİNİN DOĞUŞU VE İŞLEYİŞİ BULKAKTAN TINÇLIĞA / KARGAŞADAN ESENLİĞE
ABDULLAH GÜNDOĞDU 363

MOĞOLİSTAN'DAKİ ESKİ TÜRK YAZITLARI VE DAMGALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKLERDE DAMGA KÜLTÜRÜ
FATMA ALBAYRAK-AZZAYA BADAM 413

ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA ALTAY OKÇULUĞU
RECEP EFE ÇOBAN 445

TÜRK TARİHİNDE AT VE ATLI MEZAR GELENEĞİ
OĞUZ ERTEN 513

RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE GEÇEN TERİMLERİN TÜRK-MOĞOL DEVLET GELENEĞİNE YANSIMASI
SAFFET ALP YILMAZ 549

TÜRK-MOĞOL TARİHİNDE DİNSEL VE GÜNDELİK BOYUTLARIYLA İÇKİ KÜLTÜRÜ
DELAL YATKIN 569

ANTROPOLOJİK KÖKLER

TARİHÎ VERİLER IŞIĞINDA YERLİ SİBİRYA HALKLARI

İLYAS TOPSAKAL*

Coğrafya, Batılı Keşifler ve İşgal

Sibirya, günümüzde Rusya Federasyonu'nun %40'ını oluşturan, yer altı kaynakları bakımından da tüm Rusya'nın ¾'ünden fazlasını karşılayan, yüzölçümü devasa bir bölgedir. Batısında Ural Dağları, doğusunda Pasifik Okyanusu, kuzeyinde Kars Laptev ve Doğu Sibir Denizleri ve güneyinde Kazakistan ve Moğol bozkırlarının sınırını oluşturduğu kuzey Türkistan vardır.[1] En genel hali ile Sibirya; Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Uzak Doğu olarak üçe ayrılır. Batı Sibirya; Ural'dan başlar ve Yenisey Nehri'ne dek ilerler. Doğu Sibirya; Yenisey'den başlar ve Pasifik kıyı şeridi dağlarına dek ilerler, Uzak Doğu ise Pasifik Okyanusu'nun kıyı bölgeleri boyunca ilerler. Kışları bölgeye göre -70'e dek varan soğuklar görülür, yazları ise bu değer 30 dereceye dek yükselir. Yüzölçümünün büyüklüğü ile Sibirya hem ılıman hem de soğuk iklim kuşağı içerisindedir. Doğuda Uzak Doğu dağları, güneyde yüksek dağlar ve batıda Ural ve Avrupa dağları nedeni ile Pasifik'in ılıman etkisinden yararlanamamaktadır. Yalnızca kuzeye doğru yüzü açıktır, bu nedenle de oldukça soğuk bir hava dalgası bölgeye hâkimdir.[2]

Tam bir nehirler ülkesi olan Sibirya'da büyük küçük bir çok kolları ile 4 büyük nehir vardır: Ob, Yenisey, Lena ve Amur. Ayrıca en büyüğü Baykal olan bir çok da göl vardır. Bu su kaynakları, soğuk iklimi dengeler ve insan yaşamına uygun hale getirir. Sadece su kaynakları ile değil flora-faunası ve diğer tüm yeraltı ve yerüstü kaynakları ile Rusya'nın tüm zenginliğinin %90'ını oluşturur. Bu zenginlik Sibirya'nın tüm sert iklim koşullarına ve tarıma elverişsiz toprak yapısına rağmen binlerce yıldır bir çok kavme ev sahipliği etmesine yol açmıştır. Ruslar ise bölgeye 17. yüzyılda gelmiştir. Sibirya'nın coğrafyası ve iklimi üzerine genel bir izahat verdikten sonra bölge üzerine yapılmış ça-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, topsakal@istanbul.edu.tr

1 Hayit, B. (2000). *Sovyetlerde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*. İstanbul: TDAV. s. 26-27.

2 Naumov, İ.N. (2009). *The History of Siberia* (Ed. David N. Collins). London: Routledge. s. 4.

POPÜLASYON GENETİĞİ ALTAY DİL AİLESİ TEORİSİNE DAYANAK OLABİLİR Mİ?

DENİZCAN DEDE VE ESAT ZAHİD ÖZCAN*

Popülasyon Genetiğinin Tarih ve Dil Alanına Katkıları

Popülasyon genetiği, genç ve gelişmekte olan bir disiplindir. Bu disiplin, sadece Türk tarihini değil; insanlık tarihini, hatta dünyanın ekolojik, iklimsel ve coğrafi tarihini aydınlatma konusunda her geçen gün daha çok yol kat etmektedir. Bu genç disiplinin tarih ve dil alanına dünya genelindeki katkılarını ele almadan önce, popülasyon genetiğini ve metotlarını açıklamak faydalı olacaktır. Popülasyon genetiği, popülasyonların genetik yapısını, genetik yapının zaman içinde doğal seleksiyon, göçler ve benzeri faktörler sonucunda oluşan farklılıkları ilişkilerini inceleyen bilim dalının adıdır.[1] Bettinger ve Wayne, popülasyon genetiğinin popüler kültüre yansıyan yönü olan DNA testlerini açıklarken, bu testlerin üç türü olduğunu belirtir. Bunlar yüzdelikli DNA (autosomal DNA), Y-DNA ve mt-DNA'dır. Yüzdelikli DNA, 1'den 22'ye kadar sıralanan kromozomları ve X kromozomunu inceler. 1-22 arasındaki kromozomlar hem anne hem baba hattından aktarıldığı için bir kişinin iki ebeveyninden de aldığı genetik mirası ortaya koyar. Mitokondriyal DNA (mt-DNA) yani "anne hattı DNA'sı" testleri ise mitokondriyi inceler. Mitokondri, anneden çocuğa aktarıldığı için bu test direkt ana hattını gösterir. Yani bir kişinin anneanne tarafından büyükannesini takip eder. Y-DNA ise, babadan oğula aktarılan Y kromozomunu inceler, bu yüzden sadece erkeklerde tespit edilebilir.[2]

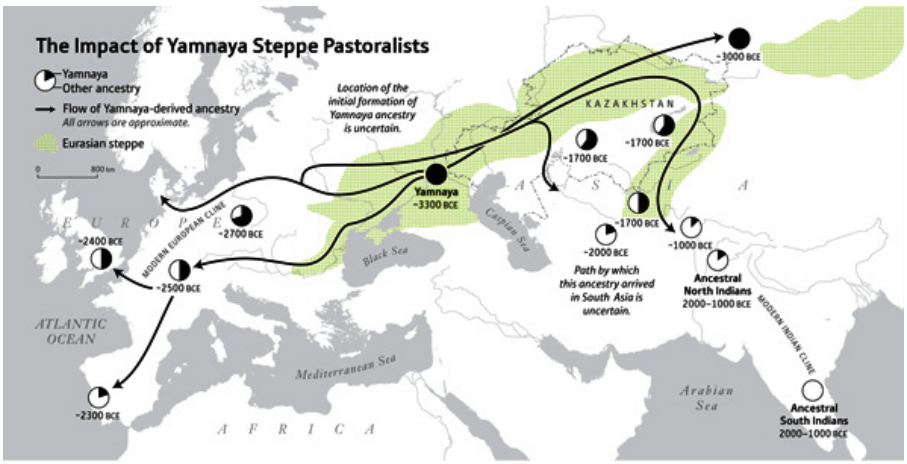
Tarih ve dil alanında tercih edilen metotlar ise, genel olarak Y-DNA ve yüzdelikli DNA testleridir. Özellikle savaşçı erkek nüfuslarının göç ve kolo-

---

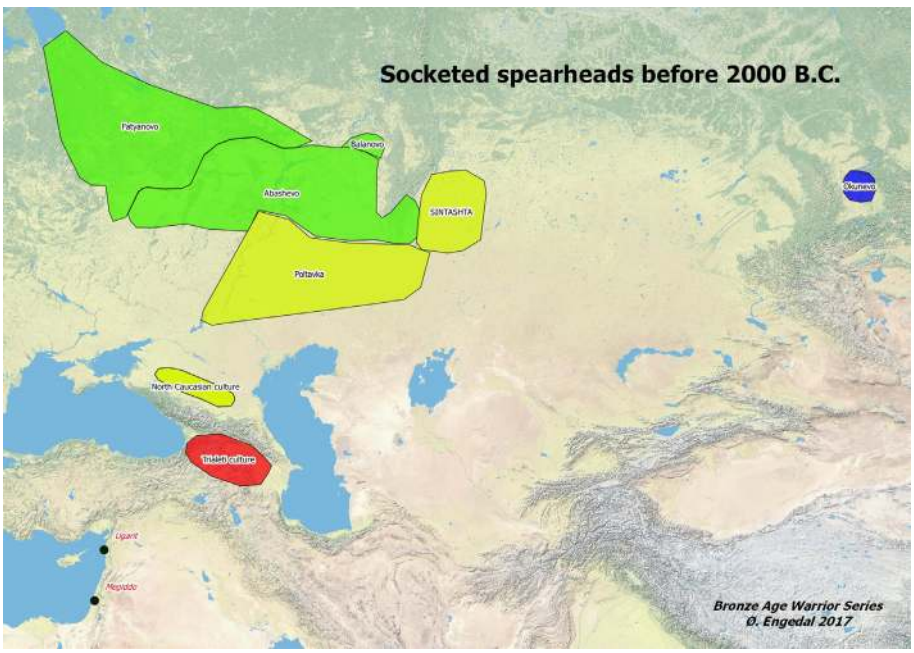
* Turkish DNA Grubu, www.familytreedna.com/groups/oghuz-turks

1 Okasha, S. (2012) "Population Genetics". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. plato.stanford.edu/entries/population-genetics/ (Erişim tarihi: 10 Eylül 2010).

2 Bettinger, B.T. ve Wayne, D.P. (2016). *Genetic Genealogy in Practice*. Arlington: National Genealogical Society, 8.

Görsel 1. Yamnaya Kültürü ve Avrasya üzerindeki etkileri

Görsel 2. Arkeolog Ørjan Engedal'ın oyuklu mızrak başı kullanan MÖ 2000 öncesi Avrasya kültürleri haritası, Sintaş, Poltavka ve Okunevo kültürlerinin bu haritadaki yerleri.

MACAR OVASI'NIN AVAR VE MACAR YURT TUTUŞ DÖNEMİ'NDEKİ TARİHSEL VE ANTROPOLOJİK GÖRÜNÜMÜ KISA BİR ÖZET[*]

ANTÓNİA MARCSİK VE BALÁZS TİHANYİ[**]

Giriş

Kazılar sayesinde ortaya çıkarılan ve sürekli olarak çoğalan antropolojik materyaller, tarihsel halkların ve arkeolojik kültürlerin anlaşılmasına destek sağlayan ilk elden kaynaklar arasındadır. Buluntuların incelenmesiyle meşgul olan tarihsel antropolojinin başlıca amacı, belirli arkeolojik dönemlere ait halkların biyolojik rekontrüksiyonudur, yani kemikler üzerinde tespit edilen olguların nitelik ve nicelik bakımından tasviridir.[1]

Tarihsel halkların biyolojik rekonstrüksiyonunu birçok farklı yöntemle yapmak mümkündür. Metrik ve morfolojik veriler üzerine kurulu olan nitelik gruplarının değerlendirilmesi üzerine inşa edilen taksonomik incelemeler,[2] çeşitli ölçülmüş verilerin matematiksel-istatistiksel (biyometrik) tahlili,[3] metrik olmayan özelliklerin (epigenetik varyantlar) değerlendirilmesi bunlar arasındadır, fakat patolojik değişimlerle meşgûl olan paleoantropolojik ve son

[*] Macarcadan Çeviren Doç. Dr. İsmail DOĞAN, Ankara, dogan_ismail@hotmail.com

Prof. Dr. Antónia MARCSİK, emekli, Szeged Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Szeged, antonia.marcsik@gmail.com

Dr. Balázs TİHANYİ, balazs0421@gmail.com

1 Lipták, 1959a: 112-113; Nemeskéri-Lengyel, 1963: 333.

2 Taksonomik incelemelerin amacı insan tiplerinin araştırılmasıdır. Araştırmalar, Karpat Havzası'nın tarihsel antropolojik materyali içerisinde Europid ve Mongoloid büyük gruba, ayrıca bunların geçiş evresine dâhil olanları ayırmıştır. İncelemeler sırasında kafatasında ve postcranial kemiklerde oldukça fazla sayıda morfolojik işaret ve metrik özellik dikkate alınır.

3 Osteometri tematiği içerisinden, öncelikle kafatasının özelliklerini inceleyen kraniometri analizlerini ön plana çıkarabiliriz. Kraniometri alanına, uzalaşımsal ve türdeş olarak kullanılan (örn. Bräuer, 1988) ölçüm noktaları arasındaki mesafeler, açılar ve bunlarla hesaplanan indeksler, yani niceliksel karakteristikler dâhildir.

ALTAY HALKLARININ ORTAK BİLİNÇALTI: ŞAMANİZM

KÖKEN AİDİYETİ AÇISINDAN TOTEMİZM VE ATALAR KÜLTÜ İNANCI

KÜBRA YILDIZ ALTIN*

Totemizm, onu ilk kez bilimsel açıdan kullanan ve insanlık tarihine bağlayan J.F. McLennan'dan [1865] günümüze değin tartışılan bir terim olmuştur.[1] Tartışmalar özellikle totemizmin tanımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Günümüzde ise totemizm üzerine sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Başlangıçta - diğer birçok sosyal bilim alanında olduğu gibi - totemizm meselesi "teolojik" temelde açıklanmıştır (dinin temelinin veya ilk çıkış noktasının totemizmde aranması bunların başında gelmektedir). Bununla birlikte totemistik inanışlar, genel olarak birey, cinsiyet veya insan-doğa ilişkisi gibi konular olmak üzere teolojik yaklaşımın dışındaki farklı alanlarda da incelenmiştir.

Bu çalışmada totem ve totemizm meselesiyle ilgili herhangi bir tartışmaya girilmemiştir. Metin merkezli bir yöntem izlenmiş, kayıt altına alınmış verilerden ve konuyla ilgili öne sürülmüş kuramlardan yola çıkılmıştır. Araştırmada eleştirel bir bakış açısı temel alınmış ve tarihsel devamlılığa dikkat edilmiştir. Ana konudan uzaklaşmamak amacıyla köken aidiyetine, totemizme ve atalar kültüne odaklanılmıştır.

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, e-posta: kubrayildiz89@gmail.com

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalında hazırlanmış olan "Türk Kültüründe Atalar Kültü" başlıklı doktora tezinden hareketle üretilmiştir.

1 McLennan, insanların kendi güçlerinin bilincinde olduklarını ve bunun doğal sonucu olarak kendi güçlerini bitki, hayvan veya bazen de cansız nesnelere yansıttıklarını ifade etmiş ve bu düşüncelerini "totemizm" kavramıyla formülleştirmiştir. Özbudun, S. (2009). "McLennan, John F.". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 578; Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt-Kitap Yayın, 560; Goldenweiser, A.A. (1912). "The Origin of Totemism". *American Anthropologist*. New Series. Vol. 14, No. 4, 600-607, 600; Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü (Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsaneler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 643.

SİBİRYA VE ALTAY'IN TÜRK DİLLİ HALKLARINDA ŞAMANİZM İNANCI

ATİLLA BAĞCI*

İnsanlık tarihine bakıldığında inanç olgusu mutlak surette var olmuştur. En ilkel insandan günümüzün en modern insanına kadar, çevresinde somut olarak gördüğü varlıklar ve nesnelerin dışında soyut varlıkların da bulunduğu inancına sahip olduğunu görüyoruz. İnsan somut olarak içinde bulunduğu çevreyi ve varlıkları tanımlamaya çalışmış, onları kendi konumu ve ihtiyaçlarına, hislerine ve diğer şartlara göre anlamlandırmış, maddi hayatını ve kültürünü oluşturmuştur. Aletler yaparak günlük yaşantısını kolaylaştırmış, hayatının maddi boyutunu düzenlerken kendisinin de içinde bulunduğu nesneler muhitini de sorgulamış, her şeyin nereden, nasıl ve ne zaman oluştuğu hakkında akıl yürütmüş ve sonucunda da fiziksel olarak gördüğü, beş duyusu ile algılayıp tanımlayabildiği varlıkların dışında, göremediği, dokunamadığı varlıkların da olabileceğine, olduğuna inanmıştır. Bu ulaştığı sonuç, kendi bağlamında doğru bir sonuçtur, zira bu bilgiye ulaşan insan buna imani boyutta inanmıştır, bu nedenle de insanın veya insan grubunun sahip olduğu bilgiler dogmadır, yani imani bilgidir, o bilgiler ait olduğu toplum için tartışmasız kesin doğru bilgilerdir. İnsanlar "neden böyle olduğuna inanıyorsun?" diye sorgulanamaz, ancak "nelere ve nasıl inandıkları" bağlamında araştırma yapılabilir.

İlkel Dinler

İnsanlık tarihinde var olan ve din diye adlandırılan olguyu iki gruba ayırmak mümkündür: *ilkel dinler* ve *modern dinler*. İlkel din/dinler adından da anlaşılacağı üzere henüz modern medeniyetlerin oluşmadığı, yazının icat edilmediği tarihin en eski çağlarında yaşayan insan gruplarının sahip olduğu dinlerdir. Bu tanımlamadan hareketle ilkel dinleri yazılı kaynaklarda, dinî yazma eserlerde,

* Dr., Halk Bilimci, atilla_bagci@hotmail.com

ASYA VE SİBİRYA HALKLARINDA ŞAMANLARIN KUTSAL GİYSİ TASARIMLARI: BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR BAĞLAMINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

KEVSER GÜRCAN*

Uzun yıllar araştırmalarını Türkoloji alanında yoğunlaştırarak Türk kültür ve tarihinin aydınlatılmasına kıymetli katkılar sunan ancak tam ve doğru bilgiyi aktarma konusunda zaman zaman samimiyetsiz davranan yahut yetersiz kalan yabancı araştırmacılardan sonra, nihayet literatüre katkı sağlama konusunda Türk araştırmacıların da sahada boy göstermeleri oldukça sevindiricidir. Kendi tarihini, özünden gelen hissiyat ve genetik kodlarla, doğru bir bakış açısı ile değerlendirme yetisine sahip olan bu kişilerin önlerinde artık yalnızca sunulmuş bir literatür yoktur. Saha, bu son yüzyılda ipuçlarını insanlığa cömertçe sunmaya başlamıştır. Arkeolojik buluntuların yanı sıra yok edilemeyen birçok somut unsur/eser analiz edilmek, çözümlenmek, kıyaslanmak ve anlaşılmak için hazır beklemektedir. Türk kültür tarihini mevcut doğru bilgilerle ve yeni bulgularla yeniden yazarken, kalemlerin çok daha dikkatli olması ve bu fırsatı iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Aksi halde birbirinden kopuk ve çelişkili bilgiler ortalığı toz duman edecek, kültürümüzün henüz aydınlatılamamış özgün yanları karmaşa ve bilinmezlik içine sürüklenebilecektir. Bu yüzden heyecanına yenik düşerek her türlü bulguyu sorgulamadan kabul eden değil, aklı selim araştırmacılara ve objektif değerlendirmelere ihtiyaç bulunmaktadır.

İslam öncesi Türk tarihinin yazılı kaynak azlığı ile aydınlanamayan pek çok karanlık noktasına, Şaman giysileri zenginliği ile ışık tutmaktadır. Özellikle boy sisteminin zorlu coğrafya, iklim, göç ve siyasal etmenlere rağmen Türklüğün devamlılığına olan katkısı, Şaman giysilerinin ve Şamanlık

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, kevser.gurcan@msgsu.edu.tr

Görsel 2

Görsel 3

SİBİRYA ŞAMANİZMİNDE HİNT VE BUDİST İZLERİ

CEMİL KUTLUTÜRK*

Şamanizm, müstakil bir dinden ziyade istiğrak ve vecde dayalı bir yöntem olarak dikkat çekmekte, kökeni tarihin çok eski dönemlerine kadar uzanan kendine özgü inanç ve uygulamalarıyla çeşitli formları bulunan köklü bir kültür yumağı olarak tarif edilmektedir.[1] Şamanizmin merkezinde *şaman* adı verilen figür yer almaktadır. Şaman kelime olarak "sihirbaz, kâhin, bilgin" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimenin etimolojik kökenine dair farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Ağır basan görüşlerden biri onun Mançu-Tunguz dili kökenli olduğu yönündedir. Bir başka görüşe göre ise şaman kelimesi, Sanskritçe *şramana*dan gelmekte olup Budizm etkisiyle Tunguz diline geçmiştir.[2] Şramana (श्रमण), Sanskritçede "ulvi bir gaye için çaba sarf eden, aşırı münzevi hayat yaşayan" gibi manalara gelmektedir.[3] Bu tabir, Hinduizmin erken dönemlerinde Hint kutsal metinlerini açığa çıkardığına inanılan *rişi*ler (basiret sahibi) için bir sıfat olarak kullanılmıştır.[4] *Rişi*ler, birtakım üstün güçleri sayesinde ileriyi görebilen vizyon sahibi kişiler olarak görülmüşlerdir. Bu tabir Budist literatüre *samana*[5] şeklinde geçmiş ve Buda gibi dünyevi zevkler-

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

1 Eliade, M. (1999). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. Ankara: İmge Kitapevi, ss. 22-23; Güngör, H. (2010). "Şamanizm". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 38, 325.

2 Laufer, B. (1917). "Origin of The Word Shaman". *American Anthropologist*, 19/3, 361-371; Buluç, S. (1979). "Şaman". *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, 310-311; Tanyu, H. (1981). "Şamanlık veya Şamanizm". *Türk Ansiklopedisi*, c. 30, 203; Eliade, 1999: 22; İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 74; Gömeç, S. 2003). "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet". *Türk Araştırmaları Dergisi*, 21:33, 81; Nemeth, G. (2003). "Şaman Kelimesinin Kökeni Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 16, c31.

3 Taittiriya Aranyaka, II, 7.1.

4 Rig Veda, X, 136.1-2.

5 *Milel Nihal* türü eserler başta olmak üzere kimi Arapça kaynaklarda Budizm için kullanılan *sümeniyye* tabirinin samana/şramana kelimesinden kaynaklandığıjhmb yönünde görüşler bulunmaktadır. Bkz.

SAHA (YAKUT) TÜRKLERİNİN GELENEKSEL İNANIŞLARINDA HRİSTİYANLIK İZLERİ

ÜMİT ŞAHİN*

Türk Dünyası'nın kuzey-doğusunda Rusya Federasyonu'na bağlı Saha (Yakut) Cumhuriyeti'nde yaşayan Saha Türkleri az nüfuslu bir halk olmalarına rağmen günümüze kadar millî kimliklerini ve kültürlerini koruyarak getirebilmişlerdir. Çok geç denilebilecek bir dönemde varlıklarından haberdâr olduğumuz Saha Türklerinin millî kimliklerinin korunmasında dilleri, kültürleri kadar önemli bir etmen de geleneksel inanışlarını bugüne kadar sürdürebilmeleridir.

Rus Ortodoks Kilisesi'nin Saha Yeri'nde yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri Saha Türklerinin yazı dilinin oluşumunda, Saha Yeri'nde kilise bünyesinde açılan okullar ile eğitim-öğretim başlamasına, dinî metinlerin çevirisi için yapılan alfabeler Saha Türkçesinin yazı dilinin oluşması ve gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır.

Saha Türkleri, Sovyet Sonrası geleneksel inanışlarını korumak ve dolayısıyla millî kimlikleri muhafaza etmek için inanışlarını kurumsal bir yapıya dönüştürmeye çalışmışlardır. 400 yıla yakın bir süredir Rusya egemenliği altında yaşayan Saha Türklerinin inanışlarında doğrudan ya da dolaylı olarak Ortodoks misyonerliğin etkileri olmuştur. Ancak Saha Türkleri güçlü sosyal yapıları, sözlü kültürleri ve köklü geleneksel inanışları sayesinde Çarlık döneminde de, Sovyetler döneminde de, Sovyet sonrası dönemde de millî kimliklerini oluşturan ögeleri korumayı ve yaşatmayı başarmışlardır. Dünya tarihinde aralarında ekonomik ve askerî açıdan fark olan iki toplumun karşılaşmasında daha güçlü olan toplumun daha güçsüz olan topluma hükmettiği tartışmasız bir gerçektir. Saha Yeri'nde Rus Çarlığı'nın idareyi ele almasından sonra ise ekonomik, askerî ve idarî açıdan Saha Türkleri için bir takım zorluklar ortaya çıkmış olsa da, sosyo-kültürel olarak Saha Türkleri değil, bölgeye sonradan

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, umityabgu@gmail.com

ESKİ TÜRKLERDE GÖK - TANRI

DURMUŞ ARIK*

Evrendeki pek çok şey kutsalla ilişkilendirilmiştir. Bunlardan biri de göktür. Yeryüzünü örten, güneş, ay ve yıldızları içine alan, yağmuru yağdırıp verimliliği artıran gök, kutsal bir doğa unsuru olarak görülmüştür. Gök, özellikle dinî inançlarda tanrı ya da tanrısal varlıklarla ilişkilendirilmiş ve onunla ilgili çeşitli inançlar gelişmiştir. Bir Afrika kabilesinin "Nerede gök var ise, Tanrı da vardır."[1] sözü aslında genel olarak dinler tarihinde gök ve tanrı arasındaki ilişkiyi özetler niteliktedir. Göğün tanrı şeklinde şahıslaştırılması ya da gökte yaşayan bir tanrı düşüncesi karşılaştırmalı dinler tarihinde bir "Yüce Tanrı" şeklinde bilinegelmiştir. Bu tür tanrılara çok eski zamanlardan beri kozmik nizamın yaratıcıları, koruyucuları, kaderin son söz sahipleri, yağmurun göndericileri ve bereketin vericileri olarak ibadet edilmiştir.[2]

Farklı din mensuplarının kendi inançlarına ait fenomenlere yükledikleri anlamları tanımak dinin ve dinî fenomenlerin anlaşılmasında büyük önem taşır. Bu bağlamda Gök ile Tanrı arasında kurulan ilişkinin ilkel kabile toplumlarının inançlarından evrensel dinlerin inançlarına kadar kendine yer bulduğunu vurgulamak gerekir. Bu inançlarda göğün kutsiyetine, göğün tanrılaştırılmasından, tanrının ya da tanrısal varlıkların mekanı olarak kabul edilmesine varıncaya kadar inanç çeşitliliğine rastlanır. Genellikle dış dünyanın ve aklın insanlara tanrısal varlığı çağrıştırdığı ve esinlediği düşünülür. Gök ya da gökyüzü insana tanrısal varlığı çağrıştıran ve esinleyen en önemli fenomen sayılır.[3] Dinler tarihinde gökle ilişkilendirilen herhangi bir dinî değer, onun aşkınlığını ortaya çıkarır. Gök aşkınlığı, gücü ve değişmezliği simgeler. Yüksek olma ya da yükselme dini anlamda "kutsal" ve "güçlü" olmayı gösterir.[4]

---

* Prof. Dr., Ankra Üniversitesi, İlahiyat Fak. Felsefe ve Din Bilimleri Böl. darik@ankara.edu.tr

1 Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. Çev. M. Ünal. Konya: Serhat Kitabevi, 63.

2 Sharpe, E.J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*. Çev. A. Güç. Bursa: Arasta Yayınları, 28-29

3 Evans-Pritchard, E. (1998). *İlkellerde Din*, Çev. H. Portakal, Ankara: Öteki Matbaası, 8-9.

4 Eliade, 2005: 65.

YAŞAYAN TÜRK HALK İNANMALARINDA BÜYÜ

YAŞAR KALAFAT*

Giriş

Çalışma hazırlanırken, Eski Türk İnanç Sistemi/Tanrıcılık hakkında kısa bilgi verildi. Şamanizm anlatılırken onunla çok karıştırılan Tanrıcılığın ayrı oldukları belirtilmeli ve keza Tanrıcılığın Yakut Türklerindeki yapısı da anlatılmalıydı. Kısa açıklamalar yapıldı. Şamanizm konusunda yapılmış çalışmalara ana hatları ile değinilirken, varsa büyü bağlantısı dikkate alınarak tespit seçimi yapıldı.

Çalışmanın büyü boyutu ele alınırken, öncelikli olarak yapılmış büyü çalışmalarından ve onların tasnifinden yola çıkılmadı. Bu tür çalışmalara zaruret hallerinde kısa göndermelerle değinildi. Öncelik Türk kültür coğrafyası ve Türk kültürlü halkların halk inançlarında yaşamakta olan büyü bağlantılı bulgulara verildi. Büyü işleminin yapı taşları olan iyeler, özellikleri, türleri, fonksiyonları ile ele alındı. İşlemin işleyicisi şamanın işlevdeki yeri belirlendi. Şamanın icraat alanları ve icraat amaçları, icraat şekilleri bizi büyü türlerinin tespitine götürdü. Büyü ritüellerinde, bir şekilde yer almış olan ve Türk halk kültüründe kült oluşturmuş objelere dair kısa açıklamalarla yer verildi. Halk inançlarına, geniş çaplı bir tanım getirildi, Tespiti yapılan büyü türlerinin tanımı ak ve kara iyelerin fonksiyon türlerinden çıkarıldı. Yeni alan çalışması verileri bu türleri doğal olarak artırılabilecektir. Çalışmamızda din-büyü bağlantısı sürekli gündemde oldu. Şamanizm bir din değildi. Mevcut verilere göre bütün dönemlerde dinlerle çağdaş oldu, her dönemde dinin argümanlarını bir şekilde kullandı.

Büyü tanrısal olanla ve öte dünya ile çok az ilgilenir Tanrı'ya yaklaşma, tanrı gerçeğini tanıma. Günahlardan sıyrılma gibi dinsel istekler büyü yoluyla karşılanamaz. Büyünün çabası çocuğa, mala-mülke, iyi ürün almaya, zararlı etkileri uzaklaştırmaya, insanlara iyilik ya da kötülük etmeye, yani dünyasal

* Dr., Ankara, asarkalafat@gmail.com

DÜNYA GÖRÜŞÜ VE YAŞAM

BOZKIR HALKLARINDA DEVLET FİKRİNİN DOĞUŞU VE İŞLEYİŞİ BULKAKTAN TINÇLIĞA / KARGAŞADAN ESENLİĞE

ABDULLAH GÜNDOĞDU*

Türk Tarihinin Erken Devirlerine Bakışımız Üzerine

Bizde Türk tarihinin erken devirlerine dair çalışmalar, yenileşme ve uluslaşma süreciyle eşzamanlı olarak gelişmiştir. Bu durumdan kaynaklanan iki husus, tarihçiliğimizi bazı yaklaşım ve yazım sorunları ile yüz yüze bırakmıştır denilebilir. Bu sorunlardan ilki; milli tarihin az bilinen dönemlerine ilişkin yapılan çalışmaların, oryantalistlerin yoğun emeğinden faydalanması kadar onların önyargılarından da nasibini almış olmasıdır. İkincisi; romantik abartılar yanında olgu ve olayları, bağlamından koparmakla sonuçlanan sorunları da beraberinde getirmiştir.

Zaman içerisinde gelişen bilimsel Türk tarihçilik mektebinin, ilk olarak zikredilen oryantalist önyargılarla yüzleşmesi müspet sonuçlar vermiş ve vermeye devam etmektedir. Bununla birlikte, ikinci hususta zikrettiğimiz; abartı yanında olgu ve olayları bağlamından koparmaktan doğan sorunlar, Türkiye'de ve yurtdışında yapılan çalışmaları, birbirinden kopuk bir mahiyete büründürmektedir. Araştırma konusu yapılan aynı konu başlıkları bile yurtdışındakilerden tamamen farklı sonuçlar sunmaktadır. Bizde yapılan bu tür çalışmaların temel sorunu, duygusal yanlılıklarına ilave olarak, Türk tarihini en erken zamanlardan günümüze kadar doğrusal bir çizgide ve daha çok siyasi tarih ekseninde sunmayı kendisine kalıcı bir mesleki yol olarak seçmiş olmalarıdır. Bunun sonucunda çalışmaların geneline hâkim olan aşırı öznelleşme, adeta, dış dünyadakinden farklı ve sadece bize özgü ülkelerin, iklimlerin, kıtaların ve zamanların tarihinden bahsediliyormuş düşüncesini oluşturmaktadır. İlk ve orta öğretim yanında popüler kültürde belki mazur

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, abdullahgundogdu@yahoo.com

MOĞOLİSTAN'DAKİ ESKİ TÜRK YAZITLARI VE DAMGALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKLERDE DAMGA KÜLTÜRÜ

FATMA ALBAYRAK*
AZZAYA BADAM**

Türk toplulukları oldukça uzun bir geçmişe sahip ve geniş bir coğrafi alana yayılmış olmakla birlikte benzer yaşam tarzı ve inanışlar ekseninde, "biz" olabilme duygusuyla kendilerini tanımlayabilme ve ayırt etme içgüdüsüyle öz kültürel kodlarını taşıyan damgaları vücuda getirmişlerdir. Zamana ve geniş alanlara direnerek varlığını sürdüren damgalar, kimi zaman bir topluluğu temsil eden ve lider olma vasfıyla en üst kademede yer alan kişi / lider / kağan yahut hanedanlığı simgelerken kimi zaman da ait olduğu kabile, boy yahut toplulukların tarihî süreçteki gelişim ve değişimlerini, yaşanmışlıklarını ve ayırt edici özelliklerini barındıran bilgiler içerir hâlde karşımıza çıkmaktadır.

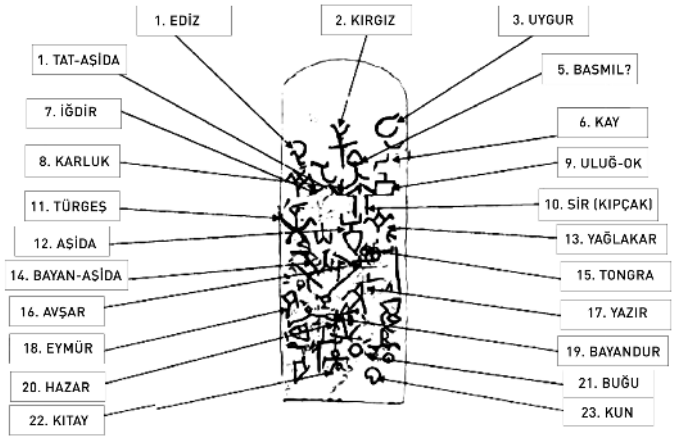
Damgalar, ait oldukları toplumların sosyal genetiğini oluşturan yapı taşlarıdır. Milletlerin hafızası niteliği de taşıyan damgalar, Türk tarihi açısından da son derece önemli belgeler olarak kabul edilmektedir. Geçmişin Orta Asya coğrafyasında tüm göçebe toplulukları, boylar ve boylar birliği olarak kendilerine ait damgaları kullanırken zaman içerisinde ana damgalara birtakım küçük eklemelerle oluşturdukları yeni damgaları kullanma geleneği yaratmış ve bunu mirasçıları aracılığıyla geleceğe taşımışlardır. Gerek nüfus artışı gerekse boy içerisinde yaşanan birtakım ayrılıklar sebebiyle damgalar da çeşitlenerek artmıştır. Söz konusu çeşitlenme ve artış, damgaların kullanılması geleneğinin devamlılığını da beraberinde getirmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, fatma.albayrak@medeniyet.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Moğolistan Devlet Üniversitesi, Bilimler Fakültesi, Asya Araştırmaları Bölümü, Türkoloji ABD, azzaya@num.edu.mn; azzayab2000@gmail.com

Görsel 1

Görsel 2

Görsel 3

ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA ALTAY OKÇULUĞU

RECEP EFE ÇOBAN*

Okçuluk, amaca uygun olarak şekillendirilmiş bir mühimmatın, esnek bir malzemenin sahip olduğu potansiyel enerji ile A noktasından B noktasına gönderilmesi uğraşıdır.[1] Oldukça erken dönemlerde ortaya çıktığı bilinen bu uğraşının kökeni bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar okçuluk uğraşını, *levallois* yöntemi ile üretilmiş *ok ucuna benzeyen buluntu*lardan hareketle Paleolitik çağlardan itibaren var olduğunu iddia etmekte,[2] diğerleri ise daha temkinli davranarak, ilgili buluntuların tek başına yeterli kanıt teşkil edemeyeceğini, okçuluk kronolojisi yapılırken yay buluntusu ya da ulundaki[3] gez kertiklerine dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[4]

Kuşkusuz, iki yöntem arasında en güvenilir olanı, *yay* ve *gez kertikleri*nin tetkik edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Ancak arkeolojik çalışmalarda elde edilen *yay* ve *ok (gez)* buluntuları, hem nitelik hem de nicelik açısından yetersiz kalmaktadır. Zira bu buluntuların yapıldığı malzeme olan ahşap, toprak altında deforme olarak yok olmaktadır. Bu durum, okçuluk araştırmaları için büyük öneme sahip olan diğer bir kaynak türünü gündeme getirmiştir. Görsel kaynaklar adıyla genelleştirilen bu kaynaklar kazıma, dövme, oyma ve boyama teknikleriyle sert yüzeylere resmedilen petroglifleri ifade etmektedir. Bu bağlamda sahip olduğumuz en erken okçu tasvirleri, İspanya'nın *Levantine* bölgesinde bulunan ve MÖ 20-18. binlere tarihlenen kaya resimleridir. Bu

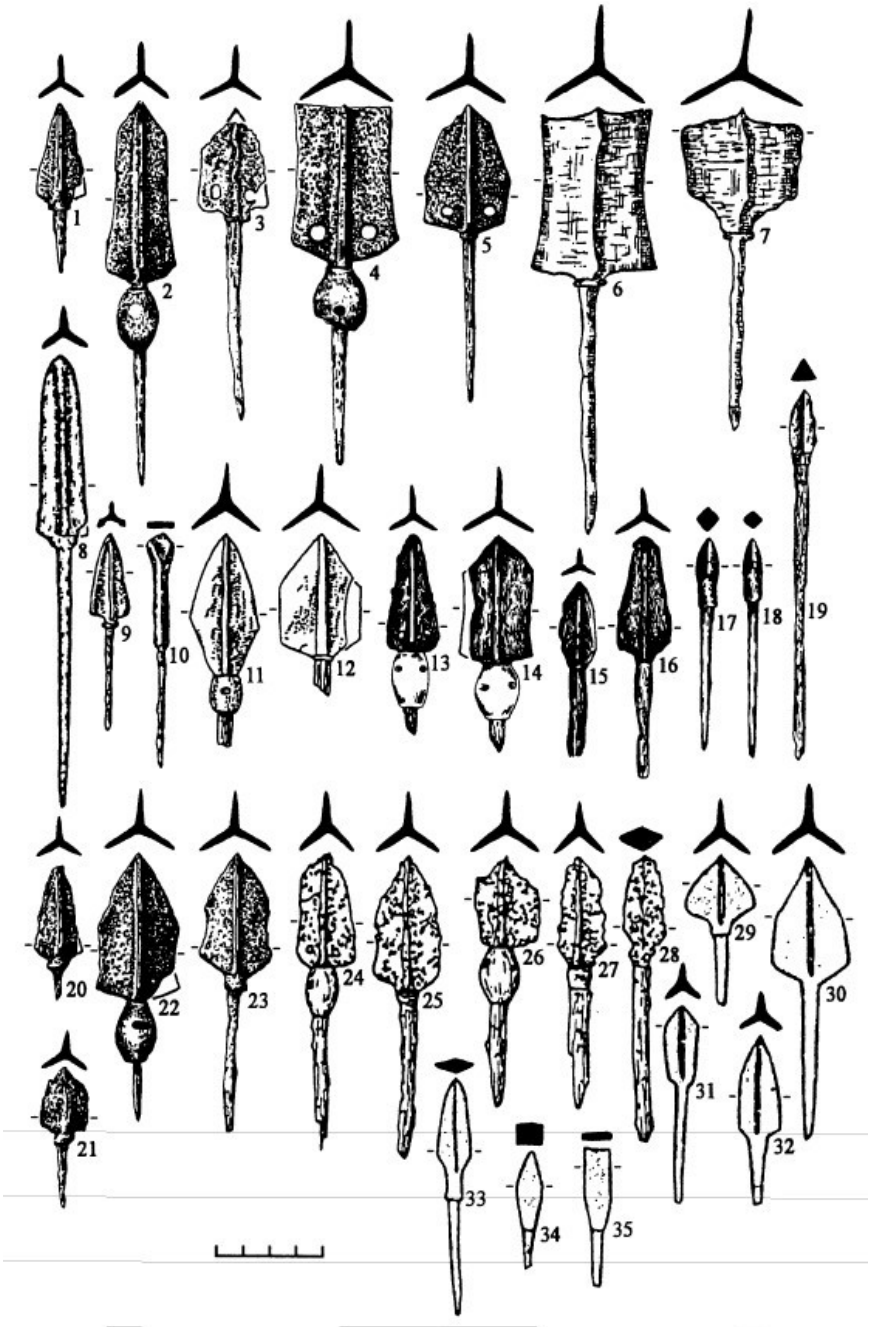
* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, recepefecoban@gmail.com

1 *Türkçe terminolojide A noktasından B noktasına gönderilen mühimmat "ok", bu mühimmatı sahip olduğu potansiyel enerji ile fırlatan atıcı ise "yay" adıyla bilinmektedir.*

2 *Shea, J. (2013). Stone Tools in the Paleolithic and Neolithic Near East. Cambridge: Cambridge University Press, 65.*

3 *Okun ahşap bölümü.*

4 *Edinborough, K.S.A. (2005). "Evolution of bow-arrow technology". Yayımlanmamış Doktora Tezi. University College of London, 55.*

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35

Görsel 13

TÜRK TARİHİNDE AT VE ATLI MEZAR GELENEĞİ

OĞUZ ERTEN*

At, sadece Türk topluluklarında değil tarih öncesi tüm topluluklarda önemli bir geçim kaynağı niteliği taşımakla birlikte uzak mesafelerin daha kısa zamanlarda geçilebilmesini sağlamakla önemli bir ulaşım aracı görevi de görür. Uzak coğrafyalara ulaşım ile birlikte topluluklar arası iletişim, ticaret ve kültürel etkileşimin de kilit unsuru at olur. Doğal özellikleri gereği sahibi ile kurduğu iletişimin yanında sahibinin de onunla kat ettiği yol boyunca kurduğu arkadaşlık atı sadece bir taşıt olmaktan çıkarıp âdeta yakın dostluk noktasında bir konuma oturmasını sağlar. Nitekim bu makalenin içeriğinde görülebileceği gibi erken devir Türk mezar yapılarından yakın tarihlerdeki örneklere kadar içinde at ile birlikte gerçekleştirilen gömülere[1] ve bu birlikteliğin hayat içindeki akislerine bakılacaktır.

Atın ehlileştirilmesi tüm yönleri ile bakıldığında medeniyetler tarihinde ciddi bir atlama taşı, sıçrama unsuru olarak tarihte karşımıza çıkar. Orta Asya coğrafyasında atın ehlileştirilmesi ile büyük uzaklıklar kısalmakla birlikte daha çok hayvan yetiştiriciliği yapan toplulukların yeni otlaklar bulabilmesi için, yani hayatın seyrini değiştirecek ekonomik atılımlar için önemli bir ulaşım aracı olur. At, ayrıca dışardan gelebilecek tehlikelere daha rahat karşı koymayı da sağlar.

Attan önce ehlileştirilen ilk hayvanların başında keçi, koyun ve sığır gelmektedir. Bu hayvanların et, süt, deri ve yününden yararlanma fikri insan hayatında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Fakat medeniyetlerin gelişmesinde atın ehlileştirilmesi ayrı bir öneme sahiptir. Birçok batılı araştırmacıya göre bu hayvanlar Orta-Asya'da Türkistan'ın İran'a yakın bölgelerinde ehlileştirilmişlerdir.[2] Türklerin ehlileştirdiği artık kesin olarak kabul edilen

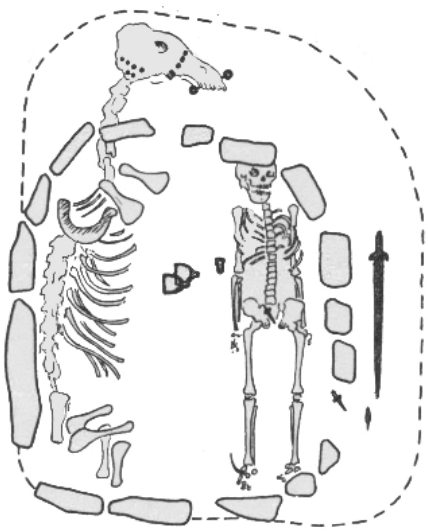
* Dr., İstanbul, oguzertenn@gmail.com

1 Türk ve Türklerin yaşadığı coğrafyalar içinde birçok toplulukta görülen bir mezar gömü şeklidir.

2 Çınar, A.A. (1995). "Divan-ı Lügat'it Türk'te At Kültürü". *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. İstanbul: s. 148.

Görsel 13

Görsel 14

RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE GEÇEN TERİMLERİN TÜRK-MOĞOL DEVLET GELENEĞİNE YANSIMASI

SAFFET ALP YILMAZ*

Türkler ve Moğollar tarihin başlangıcından bugüne bir arada yaşamıştır. Bu ortak yaşarlık Türk-Moğol devlet geleneğini ortaya çıkartmıştır. Bozkırda şekillenen devlet geleneği, hem Türklerin hem de Moğolların güçlü bir medeniyet kurmalarını sağlamıştır. Kök Türk dönemi, Türkler açısından ne kadar önemli ise Moğol tarih yazıcılığı açısından da o kadar önemlidir. Runik harfli Türkçe metinler, Türk-Moğol devlet geleneğinin gelişim sürecine yön vermiştir.

Çalışmada runik harfli Türkçe metinler taranarak, Moğol devlet geleneğiyle ortaklaşan terimlere yer verilmiştir. Bu kapsamda söz konusu metinlerde yer alan askerî ve siyasi terimler ile unvan niteleyicilerin Moğol devlet geleneğine yansımaları etimolojik sözlüklerden yola çıkılarak, günümüzdeki şekilleri ve anlam değişmeleri açısından ayrıntılı olarak işlenmiştir. Tanıklanan örneklere göre terimler, "Askeri Terimler", "Siyasi Terimler" ve "Unvan Niteleyiciler" olmak üzere üç başlığa ayrılmıştır. Başlıklar altında ilgili terimler alfabetik olarak sıralanarak daha önceki çalışmalardaki bilgilerden de bahsedilmiştir.

Türk-Moğol Ortak Devlet Geleneği

Avrasya bozkırı, Macar ovasından Ukrayna'ya, Ukrayna'dan İç Asya'ya, İç Asya'dan Mançurya'ya kadar uzanan geniş bir kara şeridi dir (McNeill, 2020). Uzun süre bozkırın hâkimi olan bozkır göçerleri bölgede güçlü medeniyet meydana getirmiştir. Bu bozkır göçebeleri, küçük nüfuslarına rağmen tarih üzerinde etkili olmuştur. Asya'daki toplumların kültürleri ve siyaseti üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Yaşam tarzları nedeniyle yerleşik hayata sahip olan komşuları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuşlardır.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Türk Dilleri Bölümü Dr. öğrencisi, saffetalp@gmail.com

TÜRK-MOĞOL TARİHİNDE DİNSEL VE GÜNDELİK BOYUTLARIYLA İÇKİ KÜLTÜRÜ

DELAL YATKIN*

Tarihte doğal bir hadise olan mayalanma dolayısıyla alkol ilk devirlerden itibaren biliniyor olmalıdır. Bazı araştırmacılara göre içkinin ortaya çıkması insanoğlu için bir zorunluluktu. Nitekim ilk çağlardan beri insan, var olabilmek için çeşitli içecekler üretmiştir. Çünkü susuzluk, açlıktan daha acımazsızdır. Yiyeceksiz birkaç hafta yaşayabilirsiniz ama sıvısız birkaç günden fazla yaşama şansı yoktur. On binlerce yıl önce, toplu halde yaşayan insanlar suya olan ihtiyaçlarını kesintisiz karşılamak için su kaynaklarının kenarlarına yerleştiler. Çünkü suyu depolama ya da taşıma olanakları olmamıştı. Su bu nedenle insanoğlunun ilerlemesini yönlendirdi. İşte içkiler o zamandan beri yani başlangıçtan beri insanlık tarihini şekillendirmeye devam etmiştir. Ancak son on bin yılda içkiler ortaya çıkıp suyun üstünlüğüne meydan okumuştur. Doğada hazır halde bulunmayan bu içkiler, bilinçli bir çabayla elde edilmiştir. Yeni içkiler insan yerleşimlerindeki kirli, hastalık yuvası su kaynaklarına daha güvenli seçenekler sunmanın yanı sıra, çeşitli roller de üstlenmişlerdir. Çoğu zaman dinsel ayinlerde kullanılmış, bazen para yerine geçmiş, kimi zaman siyasal simge rolünü üstlenmişlerdir. Kimi zaman da felsefi ve sanatsal esin kaynağı olmuşlardır. Bazen de seçkinlerin gücünü ve konumunu vurgulamaya, mazlumlara boyun eğdirmeye ya da onları yatıştırmaya hizmet etmişlerdir.[1]

Birçok toplumda olduğu gibi Türk-Moğol toplumlarında da alkolün birden fazla alanla ilişkisi olmuştur. Onlar, alkollü içeceklerin mayalanmasını, farklı bir tada ve şekle dönüşmesini mucize olarak görmüşlerdir. Alkol, kendinden geçirme, mutluluk hali verme gibi etkileri ile de olağanüstü gelmiş ve alkolün doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanmışlardır. Böylece alkollü içecekler, Türk-Moğol toplumlarının dinî ve sosyal uygulamalarını gerçekleştirmede önemli bir amil olmuştur.

* Tarihçi, Iğdır, delalyatkin@gmail.com

1 Standage, T. (2015). *Altı Bardakta Dünya Tarihi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 11.